

KAFDAĞI

Cilt:8, Sayı:2, Aralık 2023, 152-183
DOI: 10.51469/kafdağı.1378640

Gönderim Tarihi: 19 Ekim 2023

Kabul Tarihi: 28 Kasım 2023

DEDE KORKUT'TAKİ BAYBURD HİSARI

Bayburd Hisari in Dede Korkut

Dursun Can EYÜBOĞLU

Araştırmacı Yazar, Şair. Türkiye-İstanbul

dursuncaneyuboglu@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4163-0976

Çalışmanın Türü: Araştırma

ÖZ

Türk sözlü kültüründe önemli bir yere sahip olan Dede Korkut Destanları, Türk tarihi, coğrafyası, dili, edebiyatı, kültürü, sanatı, müziği, hukuku, inanışları, kurumları gibi birçok alanda değerli bilgiler içermektedir. Dede Korkut'ta birçok yer adı geçmektedir. Bunlardan biri Bayburd Hisari/Baybövirt Kalası'dır. Bayburd Hisari'nin adı Dede Korkut Kitabı'nda dört boyda geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'ndaki Bayburd Hisari adı aslında sadece Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ile ilgilidir. Bu boyun dışındaki üç boyda ise Bayburd'un adı sadece Bamsı Beyrek'in tanıtımında ve hep aynı şekilde geçmektedir. Dede Korkut'taki Bayburd, destanın alt coğrafyasında Türklerin anayurdu Orta Asya'dadır. Dede Korkut Kitabı'nda Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda Parasarun Bayburd Hisari; Topkapı Sarayı'ndaki Oğuzname'de Ban Hisari; Dede Korkut'un Türkmenistan varyantında Bamsım Birek Boyu'nda Porsan Han'ın Baybövirt Kalası olarak geçen yer adı Dede Korkut'un alt coğrafyasında Orta Asya'dadır. Topkapı Sarayı'ndaki Oğuzname'de geçen Ban Hisari bu yer adının eski şeklinin bir yansıması olabilir. Tarihi süreç içerisinde birçok Türk boyu Anadolu'da Bayburt yöresine yerleşmiştir. Dede Korkut Destanları'nın üst coğrafyasında görülen Hamid, Mardin, Bayburd, Trabuzan, Gürcistan gibi yer adları Karakoyunlu ve Akkoyunluların hem kendi aralarında hem de diğer Türk boyları ve başka kavimlerle mücadelelerinin tarihi hatıralarını taşımaktadır. Bu makalede, Dede Korkut'taki Bayburd Hisari; destanın alt coğrafyası ve üst coğrafyasındaki yeri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Coğrafya, Bayburd, Baybövirt, Ban.

Dede Korkut'taki Bayburd Hisari

ABSTRACT

Dede Korkut Epics, which an important place in Turkic oral culture, contain valuable information in many fields such as Turkic history, geography, language, literature, culture, art, music, law, beliefs, institutions. Many place names are mentioned in Dede Korkut. One of them is Bayburd Hisari/Baybovurt Kalasi. The name of Bayburd Hisari is mentioned in four epics in The Book of Dede Korkut. The name Bayburd Hisari in The Book of Dede Korkut is actually only related to the Kam Bori'nin Oglu Bamsi Beyrek Boyu. The name of Bayburd Hisari is mentined only in the introduction of Bamsi Beyrek and always in the same way in three other epics other than this one. Bayburd in Dede Korkut is in Central Asia, the homeland of the Turks, in the sub-geography of the epic. The name of the place mentioned as Parasarun Bayburd Hisari in the Kam Bori'nin Oglu Bamsi Beyrek Boyu; Ban Hisari in the Oguzname at Topkapi Palace; Baybovurt Kalasi of Porsan Han in the Turmenistan variant of Dede Korkut in the Bamsim Birek Boyu, is in Central Asia, in the sub-geography of Dede Korkut. Ban Hisari, mentioned in the Oguzname in Topkapi Palace, may be a reflection of the old form of this place name. In the historical process, many Turkic tribes settled in the Bayburt region of Anatolia. Place names such as Hamid, Mardin, Bayburd, Trabuzan, Gurcistan seen in the upper geography of the Dede Korkut Epics carry the historical memories of the struggles of the Karakoyunlu and Akkoyunlu, both among themselves and with other Turkic tribes and other tribes. In this article, Bayburd Hisari in Dede Korkut; its place in the lower geography and upper geography of the epic were examined.

Keywords: Dede Korkut, Geography, Bayburd, Baybovurt, Ban.

Giriş

Binlerce yıl önceye, eski Türk tarihînin derinliklerine uzanan bağları olan, Türk sözlü kültürünün içerisinde önemli bir yere sahip olan Dede Korkut Destanlarını bize miras bırakan eski Türkler, bugünkü Macaristan'dan Çin'in kuzeyine uzanan çok geniş bir alanda yaşamışlardır. Bu geniş coğrafya, birçok farklı yeryüzü şeklini, birçok farklı iklimleri, birçok farklı etnik topluluğu içerisinde barındırmaktadır. Şimdi kısaca eski Türklerin, eski Türk kültür, boy ve devletlerinin coğrafyasına değinelim:

Kökleri Afrika'ya uzanan günümüz insanının (*Homo Sapiens*), yaklaşık 40.000 yıl önceki *Buzul Çağı*'nda, olasılıkla bir av peşinde, *Orta Asya*'ya girdiği düşünülmektedir. M.Ö. 6000'lerde, Orta Asya'da tarım gelişmişti. M.Ö. altıncı bin-M.Ö. dördüncü bin yılları arasında, Güney Türkmenistan'da tarımcı topluluklar, buranın kuzeyinde kalan bölgenin önemli bir bölümünde avcı-toplayıcılık ve balıkçılıkla geçinen topluluklar yaşıyordu. Uçsuz bucaksız bozkır, hayvancılığa önem veren ilk çiftçilere daha cazip gelmeye başlamıştı. Muhtemelen M.Ö. 4800 gibi erken bir tarihte ve büyük olasılıkla Deşt-i Kıpçak olarak da adlandırılan Kıpçak bozkırlarında atın evcilleştirilmesi önemli bir dönüm noktası olmuştu. M.Ö. 3. bin yılda, bozkırın daha içlerine doğru hareket eden topluluklar için çobanlık yaşam şekli haline gelmişti. M.Ö. 2000 civarında, büyük ölçüde sürülerine bağımlı hale gelen bazı geçimlik tarımcılar göçebelige

geçmişlerdi. Avcılık ise bir besin kaynağı olmaya devam etmişti. Daha sonraki göçebeler de bu durumu sürdürmüşlerdi (Golden, 2015, s. 27-31).

Orta Asya'da, Altay Dağları'nın kuzeyi ile Sayan Dağları'nın güneybatısı arasındaki bölgenin en eski Türk yurdu olduğu düşünülmektedir. Minusinsk bölgesindeki *Afanasyevo Kültürü* (M.Ö. 2500-M.Ö. 1700) ve ardından aynı bölgedeki *Andronovo Kültürü* (M.Ö. 1700-M.Ö. 1200)'nde Proto-Türkler/Ön-Türkler yaşıyordu (Taşağıl, 2013, s. 45-46). *Andronovo Kültürü*'nün yayılmasından, Türklerin çoğalarak, belki de iklim değişikliğinin etkisiyle, etrafa yayıldıkları görülmektedir. Türkler Çin'e, Tanrı Dağları'na, Hindistan'a, Harezm bölgesine, Batı Türkistan'a, hatta olasıdır ki Ön Asya'ya, Sibiryaya bölgesine yayılmışlardır (Taşağıl, 2017, s. 23).

Herodotos'tan günümüze kadar araştırmacılar tarafından İskitler'in ortaya çıktıkları ilk yerleşim yeri olarak Batı Sibiryaya-Altay bölgesi, Kuzey ve Orta Kazakistan, Aral Gölü çevresi ile Aral ve Hazar arasındaki bozkırlar gösterilmektedir (Aksoy, 1998, s. 38). İskitler; Çin Seddi'nden Tuna Nehri'ne kadar çok geniş bir alanda yayılmışlardı (Durmuş, 2017, s. 9). Hunların (Hsiung-nu) ağırlık merkezi, Orhun-Selenga ırmakları ve Türklerce kutlu sayılan Ötüken bölgesi-Ongın Irmağı üzerindeki Karakum ile Ordos bölgesiydi (Kafesoğlu, 2012, s. 59). Merkezleri bugünkü Moğolistan ve Ordos'ta bulunan Hunlar, yaşadıkları devrin süper gücüydü. M.Ö. 2. yüzyılda Büyük Hun İmparatorluğu, doğuda Kore'den batıda Hazar Denizi kıyılarına kadar uzanıyordu (De Groot ve Asena, 2011, s. 11). Orta Asya'da, Sir-derya bölgesinde, M.Ö. 3.-M.S. 5. yüzyıllar arası, *K'ang-kü* devri olarak da anılmaktadır. M.Ö. 3.-M.Ö. 2. yüzyıllarda, Çin sınırlarında Doğu Hun Devleti yükselişi ve yayılması sonucunda, bazı boylar batıya göç etmişlerdi. Bunlardan, *K'ang-kü* ile aynı cinsden oldukları Çin kaynaklarında belirtilen, Shiratori'nin fikrine göre ikisi de, *K'ang-kü* gibi Türk olan, adları Çince *U-sun* (veya *Wu-sun*) ve *Yüe-ch'ih* (*Kuşan=Kuşlar*), *K'ang-kü*'nün, doğusunda ve güneyinde komşuları olmuşlardı (Esin, 1976, s. 86-87).

Avrupa Hunları, 2. yüzyılda Aşağı Volga bölgesine yerleşmiş, 3. yüzyıldan sonra Karadeniz'in kuzeyindeki Volga ve Dinyester ırmakları arasında kalan bozkırlara gelerek İskitlerin yerini alan Sarmatlarla ilişki kurmuş, ayrıca Dinyeper'in batısındaki Gotlarla da komşu olmuşlardı. Avrupa Hunları, Uldız ve Muncuk dönemlerinde, Ural ovaları ile Karpatların rakipsiz hakimiydiler. 420-430'lu yıllarda İtalya'da, Galya'da, hatta Toulouse kadar uzak bölgelerde bile Hun atlıları görülüyordu. 444-451 yıllarında, Avrupa Hun hükümdarı Attila, İllirya'yı (Arnavutluk), Moesia'yı, Makedonya'yı, Trakya'yı ele geçirmiş, Tuna ve Ren nehirlerinin yukarılarına kadar çıkmıştı (Roux, 2013, s. 70-73). Akhunlar, 350'li yıllarda

Juan-juanlar'dan ayrılarak, Maveraünnehir ve Semerkand civarında Akhun Devleti'ni kurmuştu. Akhunlar, başta bu bölge olmak üzere, İran ve Afganistan'a, hatta Anadolu'ya uzanan akınlarda bulunmuşlardı. Gök-Türkler'in güneybatısındaki komşularıydılar (Taşağıl, 2014, s. 18).

Gök-Türk hükümdarı Mukan Kağan (553-572)'in fetihleriyle, Gök-Türk Devleti'nin sınırları, Orta Asya'yı tamamen kaplayacak şekilde, doğuda Kore'den batıda Karadeniz'e kadar uzanıyordu. Moğolistan'ın doğusundaki Kerulen Irmağı'ndan Ural Dağları'na kadar çok geniş bir sahada yayılmış olan Töles boylarının hepsi Mukan Kağan'ın idaresindeydi. Gök-Türkler, zamanın bütün diğer devletlerinin hepsinden daha büyük ve güçlüydüler. Ağabeyi Bumın ve onun oğullarının doğuda Gök-Türk Devleti'ni genişlettiği sırada, çok geniş bir sahaya hakim olan İstemi Yabgu (552-576), batı bölgelerinde büyük çapta bir fetih hareketine girişmişti. İstemi Yabgu, ilk önce Altay Dağları'nın batısından başlayarak Hazar Denizi'ne kadar uzanan sahada dağınık olarak yaşayan Töles ve On Ogur boylarını kendine tabi hale getirmişti. Doğuda bugünkü Doğu Türkistan'ın doğu ucunda bulunan Hami kentinden batıda Karadeniz'e kadar uzanan geniş saha İstemi Yabgu'nun idaresindeydi (Taşağıl, 2014, s. 33, 38).

Batı Gök-Türk Kağanlığı'nın toprakları Yedisu, Çu-Talas ırmakları ve Merkezi Tanrı Dağları idi ve hakimiyetlerini Altay, Cungarya, Doğu Türkistan'dan Sir Derya'ya, kuzeyde İrtiş'ten kuzey Ural-İtil'e kadar olan yerlere kadar genişletmişlerdi. Merkezi, Tokmak'ın yanındaki Ak Beşim harabesi olarak bilinen Suyab idi. On Ok budun, Cungarya ile Talas-Karadağlar arasında yaşıyordu (Karayev, 2000, s. 36). Türgişler, 7. yüzyılın ortalarından 8. yüzyılın ortalarına kadar, Altay Dağları'nın batısından Sir Derya'ya kadar uzanan geniş bir alanda yaşıyorlardı. Bu coğrafyanın güneyinde Tanrı Dağları, kuzeyinde Balkaş, Alagöl, Zaysan gibi göller bulunuyordu. Türgiş boyları, bu verimli ve geniş arazide, çayırlarda hayvanlarını otlatarak göçebe bir yaşam sürüyorlar, hayvan sürülerini İ-li, Çu ve Talas ırmakları boylarında besliyorlardı (Salman, 1998, s. 11).

10. yüzyılın ilk yarısında Oğuzlar, Hazar Denizi'nden Sir Irmağı'nın orta yatağındaki Farab (11. yüzyıldaki adı Karaçuk) ve İsficab yörelerine kadar olan yer ile bu ırmağın kuzeyindeki bozkırlarda yaşıyorlardı. Oğuz ülkesi batıda Hazar Denizi'ne kadar uzanıyordu. 10. yüzyılın başlarında, o zamana kadar iskan edilmeyen Hazar Denizi'nin doğu tarafındaki Siyah-Kuh (Kara-Dağ) yarım adası Oğuzlar tarafından yurt tutulmuş ve bundan dolayı bu yarım ada Mangışlağ adını almıştı (Sümer, 1972, s. 33).

11. yüzyıl Oğuz boylarının anayurt Türkistan'dan Anadolu'ya akın ve göçlerine sahne olmuştur. Boyların birbiri ardına geldiği bu Türk göçü

sonraki birkaç yüzyıl boyunca da devam etmiştir. Moğollar'ın zuhurundan önce ve sonra Anadolu'ya gelen birçok Türk toplulukları, yerleştirildikleri yerlerde kendi adlarıyla köyler oluşturmuşlar, önceden yaşadıkları yerlerdeki bazı köy, dağ, ırmak adlarını geldikleri sahalara da getirmişlerdir (Köprülü, 1959, s. 40'dan aktaran Eröz, 1991, s. 15).

Dede Korkut Destanları, *Dumrul, Basat-Tepegöz, Bamsı Beyrek/Beyrek, Salur Kazan/Kazan, Begil-Emren, Boğaç Han, Kan Turalı, Egrek-Segrek, Uruz* gibi büyük destan dairelerinden oluşan; *Doğu Avrupa*'dan *Doğu Asya*'ya uzanan geniş bir alanda görülen; batıda *Anadolu, Avrupa, Grek*, anlatılarıyla; güneyde *Mezopotamya, Sümer, Akad, Babil, Asur, Fars, Hint, Tibet* anlatılarıyla; doğuda, *Moğol, Tunguz, Kore, Çin* anlatılarıyla; kuzeyde *Sibirya* ve çeşitli yerli halkların anlatılarıyla etkileşime giren ve bağları olan; tarihin çeşitli dönemlerine ait; *sözlü, yazılı, görsel* kültürde; *hikâye, efsane, masal, mit*, hatta *atasözü, deyim, el sanatı, heykel, süsleme, motif, roman, tiyatro, sinema/film, tv dizisi, çizgi film, çizgi roman, karikatür* vb. çeşitli türlerde farklı varyantları ve uyarlamaları bulunan; bugün de anlatılmaya ve yaşamaya devam eden büyük bir destanlar bütünüdür.

Dede Korkut Destanları'nın destan, hikâye, efsane, masal, mit vb. farklı türlerde birçok varyantı, nüshası, el yazması vardır. Bunlardan en bilineni, buldukları yerler olan *Dresden* ve *Vatikan* adlarıyla bilinen iki ayrı nüshası olan *Dede Korkut Kitabı*'dır. Dede Korkut Destanları'nın bir varyantı *Türkmen Halk Nüshası* olup Türkmen/Türkmenistan varyantı olarak bilinmektedir. Dede Korkut Destanları'nın bir varyantı da 2019 yılında keşfedilen *Türkmen Sahra/Günbed* el yazmasıdır (Ergin, 1964; Ergin, 1989; Gökyay, 1973; Erdem, 1998; Erdem, 2005; Ekici, 2019). Ayrıca Dede Korkut Destanları'nın yeni keşfedilen Ankara ve Bursa yazmaları da vardır.

Muharrem Ergin'e göre, Dede Korkut Hikâyeleri'nde geçen yer adları iki kısma ayrılabilir; birincisi, hikâyelerdeki olayların geçmiş gösterildiği asıl alan içindeki yerler; ikincisi, olayların geçtiği alan dışında kalan ve çeşitli nedenlerle adları geçen yerler. Hikâyelerin geçmiş gösterildiği alanın ortasında, Oğuzların oturdukları, *Oğuz* veya *Oğuz İlleri* şeklinde adlandırılan, Oğuzların oturdukları bir ülke (İç Oğuz ve Taş (Dış) Oğuz) vardır. Dede Korkut Kitabı'na göre, Oğuz İlleri günümüzdeki Kuzeydoğu Anadolu'da gibi görülse de ve Oğuzun sınırından bahsedilse de, bunların nereler olduğu belirtilmemiştir. Her beyin bir yurdu ve bir ordusu olduğu anlaşılıyor ancak bunların da yerleri ve sınırları belirtilmemiştir. Hikâyelerde ayrıca, hareket alanı dışında kalan ve bazı vesilelerle temas edilen yerler *İstanbul, Rum, Şam, Mekke, Medine* ve *Türkistan* ile *Türkistan*'daki bazı dağlardır. Bezirganlar, Beyrek'e hediyeler almak için

Dede Korkut'taki Bayburd Hisarı

İstanbul'a gelir; Deli Dumrul şöhretinin *Rum*'a, *Şam*'a gitmesini ister; Kazan oğlu Uruz ağaca seslenirken onun *Mekke* ile *Medine*'nin kapısı olduğunu söyler; Bayındır Han ile Kazan Han'ın tavsiflerinde "*Türkistan'ın direği*" olduğu vurgulanır; *Türkistan*'ın bazı dağları da bazı vasıflandırma ve seslenmelerde geçer (Ergin, 1989, s. 51-53).

Alkey Margulan'a göre, Korkut Destanları ile efsanelerinden, bir başka ifadeyle Oğuzlardan miras kalan, Ebülgazi'nin de belirttiği gibi, Oğuz, Kıpçak ve Kanlıların birlikte yaşadığı yerler şunlardır: *Korkut Gölü* (Turgay'da), *Ögiztav* (Atasu boyunda), *Ögiz Jılgası* (Ökiz çayı), *Tas Ögiz* (Dış Oğuz), *Barşın Gölü* (Turgay'da, Atbasar'da), *Arka* (Arku), *Ulutav*, *Kişitav*, *Ortav* (Ortağ), *Kertav*, *Kutti Kıya* (Ortav'ın bir zirvesi), *Borsaktın Kumu*, *Karakum*, *Sirdariya Suyu*, *Aral*, *Hazar Denizi*, *Kazığurt Dağı*, *Kutti Kıya*, *Talas*, *Şu Irmağı* (Çu), *Mangıstav*'da *Jayık Suyu* (Yayık Çayı). Dede Korkut Kitabı'ndaki destanlarda geçen yer adlarından Kazakistan topraklarında görülenleri şunlardır: *Arku Beli* (Arka), *Ala Dağ* (Alatav), *Altı Ağaç* (Altıağaç), *Kazılık*, *Karaçuk* (Karaşık, Karatav) (Margulan, 2000, s. 143-145).

Üçler Bulduk'a göre, Dede Korkut'ta *Oğuz* veya *Oğuz Eli* olarak açıklanan siyasi oluşuma sahip ülkenin iki coğrafi alanı vardır; Dede Korkut'ta adı geçen coğrafi bölgelerin bir kısmı, eserin yazıya geçirildiği bölgelerde mevcut iken, bir kısmının bu bölgelerde bulunmadığı görülür. Veya bazı yer adlarının değişik mekanlarda ortak olarak kullanıldığı görülebilir. Bu ikilik, destanların teşekkül ve yazılış tarihleri arasındaki uzun zaman ve mesafe farkından ileri gelmektedir. Destanın ilk coğrafyası genel anlamda Orta Asya'dır. Buna göre destanlar 10.-11. yüzyıllar arasında Sir Derya'dan Mangışlak'a kadar uzanan bölgelere ait tarihî izler taşımaktadır; destanın ikinci coğrafyası ise Doğu Anadolu'nun kuzeyi, Azerbaycan, daha geniş bir ifadeyle Kafkaslar sahasıdır. Köken olarak Orta Asya ile ilgili olan fakat farklı Türk coğrafyasında aynı adla hatıraları anılan yer adları bu konularda ipuçları verebilmektedir (Bulduk, 1996, s. 249).

Melek Erdem'e göre, Korkut Ata Destanlarının Türkmenistan varyantındaki yer adlarına bakıldığında Dresden nüshasındakilerle bazı fonetik farklılıklar dikkat çekmektedir. Türkmenistan varyantına genel olarak bakıldığında Oğuzların Orta Asya'da Kazakistan sahasında, Sirderya boyları, Ural Dağları'nın güneybatısı ve bugünkü Türkmenistan sahasını da içeren, Hazar'a, Tecen, Murgap ve Etrek nehirlerine kadar giden bir saha görülmektedir (Erdem, 1998, s. 173).

Metin Ekici'ye göre, *Türkistan/Türkmen Sahra/Günbed* el yazmasında, soylamalarda bölge, kent ve illerden bahsedilip adeta Dede

Korkut coğrafyası çizilmekte, Kazakistan'ın Mangıslak bölgesinden, Kafkasya, Rumeli ve Mısır'a kadar uzanan coğrafya tanıtılmakta ve bazı kentler kültürel hafızadaki unsurlarıyla açıklanmaktadır. Bu durum Oğuz boylarının tarih boyunca doğudan batıya yaşadıkları coğrafyanın genişliğini göstermektedir (Ekici, 2019, s. 23).

Kazakistan'da, *Korkut* hakkındaki efsanelerde, Korkut'un memleketi olarak "*Sirderya'nın kıyıları*" geçmektedir (Seydimbek, 2000, s. 65, 71, 77).

Eski Türkler içerisinde yaşadıkları coğrafyayı iyi bilen insanlardı; gerek konargöçer yaşamın bir sonucu olarak sık sık göç etmelerinden dolayı, gerekse de bu yaşamın verdiği organizasyon bilgisi, hareket yeteneği ve büyük devletler kurmalarının da bir sonucu olarak iyi bir coğrafya bilgisine sahiptiler. Tarihî kaynaklardaki bilgiler de bunu onaylamaktadır. Örneğin; 7. yüzyılda, Hindistan yolculuğuna çıkan Çinli gezgin Budist rahip Xuan Zang (596-664), Orta Asya'da Türkleri de ziyaret ettiğinde, Batı Gök-Türk hükümdarı Tong Yabgu Kağan ona, "*Hindistan'a gitmek zorunda değilsin, oralar çok sıcaktır, oranın kışı buranın yazı gibidir. Görünüşüne bakılırsa üstadın oralarda yaşaması çok zor, insanları karadır ve medeni değildir*" (Kırilen, 2013, s. 76) demişti. 7. yüzyılda yaşayan bir Batı Gök-Türk hükümdarı, Hindistan'ın iklimini dahi biliyor ve kendi ülkesinin iklimi ile karşılaştırıyordu. Eski Türkler geniş bir alanda at sırtında dolaşıyorlar, uzun mesafeler katediyorlar, bu sırada birçok yerler görüyorlardı. Eski Türklerin yaşamının destani bir yansıması olan Dede Korkut Destanlarını ve onun coğrafyasını değerlendirirken bu husus göz önünde bulundurmak gerekir.

Dede Korkut Destanları'nda adı geçen yerler (Ergin, 1964; Ergin, 1989; Gökyay, 1973; Erdem, 1998; Erdem, 2005; Ekici, 2019) üçe ayrılabilir; birincisi, destanların Orta Asya'da ortaya çıktığı döneme ait yerler olup, bunlar destanlarda kimi zaman aynen korunmuştur, kimi zaman ise üst coğrafyanın da etkisiyle, kısmen değişerek kullanılmaya devam etmiş yerlerdir. *Aladağlar*, *Karadağlar*, *Karaçuk*, *Kazılık Dağı*, *Gökçe Deniz*, *Türkistan*, *Demirkapı* vb. buna örnektir; ikincisi, Orta Asya'da eski yurttaki yer adlarının sonradan göç edilerek gelinen yeni yurttaki kısmen değişikliğe uğramış yer adlarıdır. *Amit suyu*, *Bayburd*, *Gürcistan* gibi yer adları buna örnektir; üçüncüsü, destanlara sonradan dahil olan yer adlarıdır ki, bunlar destanların içerisinde sadece birkaç yerde, çoğunlukla da tek bir kez geçen yer adlarıdır. *Umman Denizi*, *Diyarbakir*, *Mardin*, *Berde*, *Gence*, *Mekke*, *Medine* vb. buna örnektir.

Dede Korkut'ta birçok yer adı geçmektedir. Bu yerlerden biri *Bayburd Hisari*'dir. Bu çalışmamızda Dede Korkut'taki *Bayburd Hisari* 'ni; destanın alt coğrafyası ve üst coğrafyasındaki yerini inceleyeceğiz.

Dede Korkut'taki Bayburd Hisarı

Burası, Dede Korkut Kitabı'nda *Bayburd Hisarı* olarak geçmektedir (Gökyay, 1973, s. 334). Türkmenistan varyantında *Baybövirt Kalası* olarak geçmektedir (Erdem, 1998, s. 808). Dede Korkut Kitabı'nda adı 4 boyda geçer: *Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy*, *Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu*, *Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy*, *Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy* (Gökyay, 1973, s. 334). Türkmenistan varyantında adı bir boyda, *Bamsım Birek*'de geçer (Erdem, 1998, s. 808).

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Oğuzların düşmanla yaptığı savaşta kudretli Oğuz beyleri arasında adı geçen Beyrek tanıtılırken, "*Parasarun Bayburd hisarından parlayup uçan*" (Gökyay, 1973, s. 28) denilmiştir.

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Beyrek ile kırk yiğit yiyip içip otururlarken, düşmanın casusu bunları casuslayarak Bayburd Hisarı'nın beyine haber vermiş ve şöyle demiştir: "*Ne oturursız Sultanum, Bay Bican Beg ol sana vereceği kızı boz atlu Beyrege verdi, dedi. Bu gece gerdege girür, dedi, dedi*" (Gökyay, 1973, s. 40). Ardından yedi yüz kafir ile dört nala, gece uykusunda iken saldırmış, Beyreğin naibi öldürülmüş, Beyrek ile otuz dokuz yiğidi tutsak düşmüştü. Bamsı Beyrek ile yiğitleri, on altı yıl Parasarın Bayburt Hisarı'nda tutsak olmuştu. Adaklısı Banı Çiçek'in Yalancı oğlu Yaltacuk ile evleneceğini duyan Beyrek, kırk yiğidi ile ağlaşmıştı. Bamsı Beyrek, Bayburt Hisarı'nda on altı yıl tutsak kaldıktan sonra kâfir beyinin kızının yardımıyla kurtulmuştu. Bamsı Beyrek, yurduna dönerek Banı Çiçek'le kavuşmuş, Kazan Bey'e, Bayburt Hisarı'nda tutsak olan arkadaşlarını çıkarmadan, hisarı almadan murada erişmeyeceğini söyleyince, kudretli Oğuz beyleri atlanıp Bayburt Hisarı'na gitmişler, burada yapılan savaşı kazanmışlar, Beyrek'in otuz dokuz yiğidini kurtarmışlardı. Bamsı Beyrek, melikin kızını almış, düğün yapmıştı. Beyrek, yedi kız kardeşini yedi yiğide verirken, kırk yiğidin birkaçına Han Kazan, birkaçına da Bayındır Han kızlar vermişti (Gökyay, 1973, s. 41-58).

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da, tutsak edilmiş Uruz'u kurtarmak için düşmanla yapılan savaşa Beyrek de katılmıştı. Beyrek'in tanıtımı yapılırken, "*Parasarun Bayburd hisarından parlayup uçan*" (Gökyay, 1973, s. 73) denilmiştir.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da, Uruz, Tomanın Kalesi'nde tutsak olan babası Kazan'ı kurtarmaya gittiğinde, yapılan savaşta Boz atlı Beyrek de vardı. Beyrek, kendini tanıtırken, "*Parasarun Bayburd hisarından parlayup uçan*" (Gökyay, 1973, s. 141) demiştir.

Dede Korkut Kitabı'ndaki *Bayburd* adı aslında sadece Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ile ilgilidir. Bu boyun dışındaki üç boyda ise *Bayburd*'un adı sadece Bamsı Beyrek'in tanıtımında, hep aynı şekilde, "*Parasarun Bayburd hisarından parlayup uçan*" (Gökyay, 1973, s. 28) ifadesinde geçmektedir.

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Bamsı Beyrek'in, evlendiği Banu Çiçek'in yanında, on altı yıl tutsak kaldığı, tutsaklıktan kurtulmasına yardım eden Bayburd Hisarı beyinin kızıyla da gönül ilişkisine girdiği görülmektedir:

Orhan Şaik Gökyay'a göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Bamsı Beyrek'in, Bayburt beyi tarafından tutsak edilmesine, Bay Bican Bey'in kızını önce Bayburt beyine vermeye söz verdiği halde bu sözünü tutmaması sebep gösterilmektedir. Faruk Sümer ise Bayburt beyinin kafir olduğunu söyleyerek bunu mümkün görmemiştir (Gökyay, 1973, s. CLXXXI).

Muharrem Ergin'e göre, Dede Korkut'ta aile çok sağlam durumdadır. Esas olarak monogami vardır. Ancak çok zor durumlarda birden fazla kadın alınabilmektedir ki, bunun tek örneği Beyrek'in kendisini tutsak bulunduğu hisardan kaçırın Bayburt beyinin kızını almasıdır (Ergin, 1989, s. 27).

Aydın Oy'a göre, Dede Korkut'ta, evlenmelerde esas olarak monogami, yani tek eşlilik görülse de, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Beyrek, tutsak kaldığı Bayburt Hisarı'ndan kaçmasına yardım eden hisar beyinin kızını kendisine ikinci bir eş olarak almıştır (Oy, 1960, s. 460).

Kamal Abdulla'ya göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Bay Böri Bey ile Bay Bican Bey, oğul ve kızlarını beşik kertmesi yaptıkları belirtilmesine rağmen, Bay Bican Bey'in, Oğuz beylerine verdiği söze, yani kızını Beyrek'e vereceği sırada içtiği anda sadık kalmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü daha sonra, kızını Bayburt Hisarı beyine, yani düşman beyine vermeyi vaat etmişti. Delü Karçar'ın da bu durumdan haberi vardı (Abdulla, 2015, s. 202-203). Delü Karçar, babası Bay Bican'ın, Banı Çiçek'i Bayburt Hisarı beyine verdiğini bildiğinden, belki de bu yüzden onun Bamsı Beyrek'e verilmesine karşı çıkmış ve zor şartlar ileri sürerek evliliği zorlaştırmıştı.

Kamal Abdulla'ya göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Bayburt Hisarı'nın beyinin kızı, babasının ve toplumun iradesine karşı gelerek, tutsak düşen düşman Oğuz genci Beyrek'e aşık olmuş, Beyrek'le gizlice buluşmuşlardı. Beyrek, beşik kertmesi Banı Çiçek'in

Dede Korkut'taki Bayburd Hisarı

başkasıyla evlendirildiğini haber alınca kaleden kaçmak istemiş, kendisine aşık olan Bayburt Hisarı'nın kızına bir söz vermişti. Bunun üzerine genç ve saf kalpli kafir kızı, aşık olduğu Beyrek'in sözlerine inanmış ve onu kurtarmıştı. Kafir kızının yardımıyla hisardan kaçan Beyrek, sağ salim Oğuz Eli'ne gelmiş, beşik kertmesi Banı Çiçek'i almıştı. Daha sonra Beyrek, hala tutsak olan otuz dokuz yoldaşını kurtarmak için Bayburt Hisarı'na gelmiş, yoldaşlarını kurtarmış ve Oğuz Eli'ne dönüp düğün yapmıştı. Hikâyede, Beyrek'in kafir kızına verdiği söz unutulmuştur (Abdulla, 2015, s. 207-213). Kamal Abdulla'ya göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Beyrek, Bayburt Hisarı'nda tutsakken kendisine kurtaran düşman kızına onunla evlenme vaadi vermiş, ancak buna uygun icraatta bulunmamış, evine geri dönmüş, geri dönüp Bayburt Hisarı'na saldırarak yerle bir etmiş, dostlarını tutsaklıktan kurtarmış, ancak evlilik vaadi unutulmuştur (Abdulla, 2015, s. 314).

Kamran Aliyev'e göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Bay Bican, kızını düşman ordusundan olan Bayburt Hisarı'nın beyine vereceğini uzun zaman önce bildirdiği için, bunu haber alan düşmanlar Beyrek'i tutsak almışlar, 16 yıl sonra Beyrek ile Banu Çiçek birbirlerine kavuşmuşlardı (Aliyev, 2018, s. 63).

Naile Asker'e göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, kızını Bay Böre'nin oğluna beşik kertmesi olarak veren Bay Bican, sonradan başkasına, Bayburd Hisarı beyine de kızını vereceği konusunda söz verdiği anlaşılmaktadır. Çünkü, hikâyede, Beyrek'in evleneceği gün, düşman casusu bunu Bayburd Hisarı beyine haber vermişti (Asker, 2016, s. 203).

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda (Gökyay, 1973, s. 31-58), Bamsı Beyrek'in evliliği konusunda bir karışıklık söz konusudur. Bamsı Beyrek, Banı Çiçek ile evleneceği sırada düşmanın baskısıyla tutsak alınmış ve on altı yıl boyunca Bayburt Hisarı'nda esir tutulmuştu. Burada, Bayburt Hisarı'nın beyinin kızı Beyrek'e aşık olmuş, Beyrek ise ona, kendisini kurtarırsa onu alacağı konusunda söz vermişti. Beyrek, bu düşman kızının yardımıyla kurtulduktan sonra yurduna dönmüş ve kendisine yalan bir haberle öldüğü söylenen nişanlısı Banı Çiçek'in Yalancı oğlu Yaltacuk ile düğününe gelmişti. Burada tekrar Banı Çiçek ile kavuşan ve Yaltacuk'u kovalayan Beyrek, Bayburt Hisarı'nda tutsak olan arkadaşlarını kurtarmadan murat almamıştı. Bunun üzerine Oğuz beyleri, Bayburt Hisarı'na sefer yapmış, burayı ele geçirmiş ve Beyrek'in yiğitlerini kurtarmıştı. Beyrek, ayrıca melikin kızını almış, yurduna geri dönmüş ve düğününü yapmıştı. Buradaki *melikin kızı* ifadesinden *Bayburt Hisarı'nın beyinin kızı* anlamı çıkmaktadır. Çünkü Beyrek, kızını alıp yurduna dönmüştür. Yani Bamsı Beyrek'in, hem Banı Çiçek ile hem de kendisini kurtaran Bayburt Hisarı'nın

kızıyla evlendiği görülmektedir. Böylece Beyrek, aslında kendisini kurtaran kıza verdiği sözü de tutmuştur. Eski Türk devletlerinde hükümdarların çok eşli olduğu ve özellikle politik nedenlerle diğer devletlerden prensesler ile evlendikleri bilinmektedir. Örneğin Türkiş hükümdarı Su-lu Kağan, çevredeki üç büyük devletten (Doğu Gök-Türk, Çin, Tibet) prenseslerle evlenerek müttefik olmuştu. Tıpkı bunun gibi, Türk hükümdarlarının destani yansımalarını bünyesinde barındıran Bamsı Beyrek de aslında birkaç evlilik yapmış, ancak halk tek eşli olduğu ve anlatı da bir kahramanlık ve aşk konulu bir destan olduğu için, kuşaktan kuşağa anlatılarda, onun tek eşine vurgu yapılmış, zamanla kahraman tek eşli hale gelmiş, bu durum da destanda böyle bir karışıklığa yol açmıştır.

Bey Böyrek Hikâyesi'nin Bayburt rivayetinde (Sakaoğlu, 1998, s. 74-78), yedi yıl Bayburt Kalesi'nde tutsak olan Bey Böyrek'in, sevgilisi Akkavak Kızı'nı, tahta geçen Kel Vezir'e vermişlerdir. Bayburt Kalesi'nin Kralının kızı, Bey Böyrek'e aşık olmuştur. Kralın kızı, kendisini alması şartıyla, Bey Böyrek'i tacını Kel Vezir'den alması için kaleden kurtarmış, bu şartı kabul eden Bey Böyrek, Kralın kızının yardımıyla kurtulmuştur. Yurduna dönüp Akkavak Kızı ile evlenen Bey Böyrek, kendisini Bayburt Kalesi'nden kurtaran kralın kızını da alacağı için, Akkavak Kızı'na, kendisini kurtaran kralın kızını almak istediğini, hem de onun müslüman olacağını, bunun sevabının ikisine de yeteceğini söyleyerek gitmek istemiş, Akkavak Kızı ise Bey Böyrek'e, onun gibi bir yiğide bir karı değil beş karının da az olduğunu söyleyerek, gitmesine razı olmuştur. Destanın yaşayan varyantı olan *Bey Böyrek Hikâyesi*'nin Bayburt varyantında da başkahramanın iki eşli (Akkavak Kızı ve Bayburt Kalesi Kralının kızı) olduğu görülmektedir.

Bey Böyrek Hikâyesi'nin İstanbul Üniversitesi ve Türk Dil Kurumu nüshalarında, hikâyenin sonunda Beyrek'in evlendiği iki sevgilisinin, eşinin adı *Gül-Aferide Banu* ile *Dilfiruz Banu*'dur. Ancak Türk Dil Kurumu nüshasının sonunda, Beg Beyrek Şehzade'nin Gül Aferide Banu'dan birkaç evlat dünyaya getirerek birlikte uzun bir ömür sürdüklerinden bahsedilmiştir (Şimşek, 2000, s. 332-333). Yani destanın bu varyantında Beyrek'in gerçek eşi *Gül-Aferide Banu* olarak görünürken, *Dilfiruz Banu* ile olan evliliği sadece formalite gibidir. Bunlardan *Gül-Aferide Banu*, Dede Korkut Kitabı'ndaki *Banu Çiçek*'e, *Dilfiruz Banu* ise Bayburt Hisarı'nın Kralı'nın kızına karşılık gelmektedir.

Ali Berat Alptekin'e göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Bamsı Beyrek ve 39 arkadaşının Bayburt Hisarı'nın kralına tutsak olmasında görülen esir olma motifi, hikâyenin diğer metinlerinde de ortaktır. Sözlü derlemelerde, zindanda 16 yıl yatılmışken, diğer yazılı ve sözlü

Dede Korkut'taki Bayburd Hisarı

metinlerde bu süre 7 yıla inmiştir. Zindana, kuyuya hapsetme motifi pek çok halk anlatmasında görülmektedir. Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Bamsı Beyrek, Bayburt Kralı'nın kızı sayesinde tutsaklıktan kurtulmuştur. Hikâyenin diğer yazmalarında bu görevi Dilfiruz üstlenirken, sözlü kaynakların hemen hemen hepsinde Bey Böyrek'i Kral'ın kızı kurtarmıştır. Bu bölümde aşık olma söz konusudur. Kralın kızı, öncelikle Bey Böyrek'in sazi ve sözüne vurulmuştur, daha sonra da kendisiyle evlenmesi şartıyla Bey Böyrek'i kurtarmaya karar vermiştir. Bu motif de ortak olup, sadece küçük bazı değişiklikler görülmektedir; Dede Korkut Kitabı'ndaki metinde kaleden sarkıtılan ip yere yetişirken, sözlü anlatmalarda genellikle yere ulaşmaz. Bunun üzerine genç kahraman, kendisini yere atar ve onu Bengi Boz atı sırtına veya ağzına alarak götürür (Alptekin, 2000, s. 44-45).

Aysuda Şahin'e göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, algısal mekanlardan biri *Parasarı'nın Bayburd Hisarı*'dır. Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, kahramanların kendilerini huzursuz, mutsuz, hayattan kopuk hissettikleri kapalı-dar mekanlardan biri Parasarı'nın Bayburd Hisarı'dır. Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, dar, yutucu mekanlardan biri *Bayburd Hisarı*'dır. Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, kafirlerin mekanı olarak geçen *Bayburt ve Bayburt Hisarı*, Bamsı Beyrek için de kapalı-dar bir mekandır. Bamsı Beyrek'in düşmanları burada yaşamaktadır. Beyrek, on altı yıl tutsak olarak yaşadığı bu mekanda kafirlere ozanlık yapmak zorunda kalmıştır. Babasının bezirganları ile karşılaşan Bamsı Beyrek'in onlardan aldığı haberler karşısında huzursuz olduğu bu mekan, onun için içinden çıkılmaz bir labirente dönüşmüştür. Bamsı Beyrek için, onun kapalı tutulduğu Bayburd Hisarı, bezirganlarla söyleştikten sonra bir tutunma noktası olmaktan çıkarak onu kuşatan, çaresiz bırakan bir ortam haline gelmiştir. Bamsı Beyrek, on altı yıl tutsak tutulduğu kaleden kafir beyinin kızının yardımı ile kurtulmuştur (Şahin, A. 2017, s. 100-102).

Bey Böyrek Hikâyesi'nin Bayburt Rivayetinde, geniş mekan olarak Bayburt'un adı geçerken, bir de Akkavak Eli geçmektedir. Ayrıca, İstanbul, Hint, Yemen gibi yer adları da geçmektedir (Sakaoğlu, 1998, s. 65).

1) Alt Coğrafya

Dede Korkut'taki *Bayburd*, destanın alt coğrafyasında Türklerin anayurdu Orta Asya'dadır:

Metin Ergun'a göre, Oğuzlar, 9.-11. yüzyıllarda Sırderya boylarında yaşarken, kuzey komşuları Peçenek ve Kıpçaklarla olan savaşlarını Dede Korkut etrafında destanlaştırmışlardır. Daha sonra Kafkaslardaki ve Doğu

Anadoludaki maceraları da hikâyelere eklenmiş, eski coğrafi adların yerine de yenileri geçmiştir ki, İstanbul, Bayburt, Trabzon, Mardin buna örnektir (Ergun, 1995, s. 75).

Eunkyung Oh-Mamatqul Joreyev'e göre, *Alpamiş Destanı*'nın Özbek varyantında, Alpamiş'in babasının adı *Bayböri*'dir. Tarihî kökene göre Alpamiş destanı ile ilgili Altay halk eposu *Alp Manas*'ta, kahramanın babasının adı *Baybarak*'tır. Destanın olay örgüsüne uygun olarak Dede Korkut Kitabı'ndaki varyantta kahramanın adı *Bamsi Böyrek*, babasının adı *Kamböri*, yaşadığı yerin adı da *Bayburd*'tur. *Bayböri*, *Baybarak*, *Bamsi Bayrak*, *Kamböri*, *Bayburd* gibi adların ortaya çıkışı, kurt hakkındaki totemistik tasavvurlarla ilgilidir (Oh ve Joreyev, 2011, s. 151).

Ahmet Bican Ercilasun, Salur Kazan'ın tarihî kişiliğini Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) olarak tespit etmişti (Ercilasun, 2000, s. 158; Ercilasun, 2002, s. 33; Ercilasun, 2004, s. 126). Biz de Ahmet Bican Ercilasun'un bu tespitlerine katılmış ve bazı eklemelerde bulunmuştuk (Eyüboğlu, 2019, s. 426-445; Eyüboğlu, 2022, s. 105-108; Eyüboğlu, 2022b, s. 289-290). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destanın başkahramanı Salur Kazan/Kazan tipinde en eskisi tarihî derinliklerine uzanan birçok tarihî-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Salur Kazan/Kazan tipinin önemli bir tarihî tabakasının Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019, s. 426-445; Eyüboğlu, 2022, s. 105-108; Eyüboğlu, 2022b, s. 289-290). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destandaki en üst yönetici olan Bayındır Han tipinde birçok tarihî-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Bayındır Han tipinin önemli bir tarihî tabakasının 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019, s. 268-275; Eyüboğlu, 2022, s. 106-107; Eyüboğlu, 2022b, s. 289-300).

Dede Korkut'un önemli bir tarihî tabakasının Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Dede Korkut'un alt coğrafyasının önemli bir tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Özellikle Dede Korkut'taki (Ergin, 1964; Ergin, 1989; Gökyay, 1973; Erdem, 1998; Erdem, 2005; Ekici, 2019) *Aladağ*, *Karadağ*, *Karaçuk*, *Kazılık Dağı*, *Türkistan*, *Amıt Suyu/Amu Derya*, *Sir Suyu/Sir Derya*, *Demirkapı* vb. birçok yer adı destanın tarihî coğrafyasını yansıtmaktadır.

Sözlü kültür ürünleriyle, destanlarla ilgili yorumlarda bulunurken sık sık çeşitli unsurların olası olduğunu göz önünde bulundurmamak gerekir. Çünkü adı üzerinde; destan, hikâye, efsane, masal, mit vb. tüm sözlü kültür

Dede Korkut'taki Bayburd Hisarı

ürünleri; uzun yıllar, tarihî süreç içerisinde dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarılan; birçok anlatıcılarca, ozanlarca, halk tarafından işlenen; az veya çok değişime maruz kalan; hafızada kaldığı kadarıyla aktarılan; yeni unsurlarla geliştirilen; tarihî olayların etkisiyle şekillenen; toplumdaki, toplumun değer yargılarındaki değişimlerden etkilenen anlatılar olup bunlar çok sonraları yazıya geçirilmişlerdir. Bu nedenle her sözlü kültür ürününde birçok unsurun ve etkisinin bulunması olasıdır. Bir sözlü kültür ürünü olarak tüm destanlar ve Dede Korkut Boyları çok tabakalı bir yapıya sahiptir. Dede Korkut Boyları gibi büyük destan dairelerinden bahsedildiğinde ise, binlerce yıllık bir oluşum, gelişim ve etkileşim sürecinin göz önünde bulundurulması gerekir. İster Milattan Önceki dönemlerde ortaya çıkmış olsun, ister 7.-8. yüzyıllarda ortaya çıkmış olsun, Dede Korkut Kitabı'nın 15.-16. yüzyıllarda yazıya geçirildiği düşünüldüğünde, hatta bazı Dede Korkut rivayetlerinin henüz yakın zamanda, 20.-21. yüzyıllarda yazıya geçirildiği düşünüldüğünde, her Dede Korkut boyu en az bin yıl dilden dile, kuşaktan kuşağa; en az kırk-elli ozan tarafından usta-çırak ilişkisiyle ozandan ozana; en az kırk-elli kuşak tarafından dilden dile aktarılmış; bütün bunların sonucunda halk hafızasında çok işlenmiş ve değişime maruz kalmıştır. Biz eser ve çalışmalarımızda aynı zamanda farklı olasılıkları ve görüşleri de dile getirerek yeni araştırmaların önünün açılmasına fayda sağlamayı umuyoruz.

Yazıcıoğlu *Oğuznamesi*'nde Beyrek'in tanıtımı sırasında, "*Ban hisarından parlayup uçan, ...on altı yıl Bayburt hisarında dutsaklık çeken ...*" demektedir (Gökyay, 1973, s. CL).

Bahaeddin Ögel'e göre, Topkapı Sarayı *Oğuznamesi*'nde Anadolu yer adları azdır. Destanın girişinde yalnızca bir yerde, *Bayburt* yer adı geçmektedir, bu da sonradan mı konmuştur bilinmemektedir. Dede Korkut Kitabı'nda Beg-Beyrek için "*Parasarun Bayburt hisarından, parlayup, uçan*" dendiği halde, burada yalnızca "*Ban hisarından parlayup uçan*" deyişi ile yetinilmiştir. *Ban Hisarı* neresiydi bu henüz bilinmemektedir (Ögel, 1995, s. 39-40).

Bahaeddin Ögel'in, Dede Korkut Kitabı'nın eski ve yazılı kaynaklarından biri olarak gördüğü Topkapı Sarayı'ndaki *Oğuzname*'de Anadolu'daki yer adları oldukça az olup, Dede Korkut'taki Beyrek'in tutsak kaldığı Bayburt Hisarı, *Oğuzname*'de *Ban Hisarı* olarak geçmekte, Anadolu'dan uzaklarda kalan *Demir-Kapı derbendi* ile *Elbürz dağlarından* sık sık söz edilmektedir (Ögel, 1994, s. 115). Dede Korkut Kitabı'nda, Beyrek için "*Parasarun Bayburt hisarından, parlayup, uçan*" denilmektedir. Topkapı Sarayı'ndaki *Oğuzname*'de ise, destanın girişinde yalnızca bir yerinde *Bayburt* yer adı geçerken, Beg Beyrek için "*Ban hisarından parlayup uçan*" denilmektedir (Ögel, 1994, s. 115). Yani, Dede

Korkut Kitabı'ndaki *Bayburt Hisarı*, Topkapı Sarayı'ndaki *Oğuzname*'de *Ban Hisarı*dır ki, bu yer adının eski şeklinin bir yansıması olabilir. Bilindiği gibi, eski Türklerin yaşamında önemli bir yere sahip olan *Demirkapılardan* biri Orta Asya'da, bugünkü Özbekistan'ın en güneyinde, Afganistan ve Tacikistan sınırlarının kesişiminde yer alırken, bir diğeri ise Hazar Denizi'nin batı kıyısında yer almakta olup, her iki *Demirkapı* da Gök-Türklerin diğer devletlerle sınırlarını oluşturuyordu. *Elbürz Dağları* ise Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Oğuzların göç yolları üzerinde bulunmakta olup, Hazar Denizi'nin güneyinde, İran'ın kuzeyinde, batıda Azerbaycan'ın güneyindeki Tebriz bölgesinden doğuda Türkmenistan'ın başkenti Aşgabat yakınlarına doğru uzanmaktadır.

Birçok araştırmacı Dede Korkut'ta geçen *ban* sözcüğü üzerine çalışma yapmıştır. Araştırmacılar Dede Korkut'ta geçen *ban* sözcüğünü farklı şekillerde anlamlandırmışlardır:

Muharrem Ergin, *ban* sözcüğünün anlamını *çok süslü altın başlı büyük çadır* (Ergin, 1964, s. 173) olarak açıklamıştır.

Orhan Şaik Gökyay, Dede Korkut'ta türlü yerlerde geçen *ban* sözcüğünün "*Az. Arabanın tekerden yukarı kısmı, kutusu, arabanın kabağında koşmağa mahsus olan uzun ağaç, yan dışdisi, arabanın oku. - evin üstü, çardağın altı, - tavan, bağdatı - evin üstüne dumanın çıkması, temiz hava ve ışık girmesi için açılan delik, baca, - horozun okuması, ötmesi; Bur. Dam ve satıh, - haykırma ve sayha ve yüksek avaz, - sahip ve hudavend, - ula ve azim; Leh. İslav dilinde hakim ve serdar payelüsü; Ts. I, II, IV, ulu, haşmetli, - büyük, ilerigelen, bey; Ts. III. Ezan, - ulu, büyük, ilerigelen, bey*" (Gökyay, 1973, s. 172) anlamlarına geldiğini belirtmiştir.

Andreas Tizetze-Talat Tekin'e göre, Clauson'un Eski Türkçe *ban* (on bin) sözünün Çince *wan* kaynaklı olduğu görüşü kabul edilirse, Dede Korkut'taki *banın on bin kişiyi ya da daha büyük bir kalabalığı barındıran çadır* anlamında düşünülmesi mümkün olabilir. İkinci olasılık olarak da Azeri Türkçesindeki *dam*, *çardak* anlamındaki *ban* veya *bon* sözüne dayanarak *ag ban* (beyaz çardak) olarak anlamlandırılabilir (Tietze ve Tekin, 1994, s. 162-163'ten aktaran Uçar, 2019, s. 24).

Semih Tezcan'a göre, *ban ev*, Azerbaycan ağızlarında *baca* anlamına gelen *ban* ile ilgili olmalıdır (Tezcan, 2001, s. 81-82'den aktaran Uçar, 2019, s. 24). Semih Tezcan'a göre, Farsça *bam* ve *ban* sözcükleri *dam*, *kubbe* anlamlarına gelmektedir ancak bu sözcüklerin Farsçada ve Türk dillerinde *çadır* anlamında kullanıldığı bilinmemektedir (Tezcan, 2001, s. 81'den aktaran Özçelik, 2018, s. 267). Semih Tezcan, *ban* sözcüğünün

Dede Korkut'taki Bayburd Hisarı

anlamını *keçeden yapılmış büyük çadır, büyük derim ev* olarak açıklamıştır (Tezcan, 2001, s. 402'den aktaran Özçelik, 2018, s. 267).

Mustafa Sinan Kaçalın, *ban* için *otağ* anlamını vermiştir (Kaçalın, 2006, s. 309'dan aktaran Özçelik, 2018, s. 267).

Saadettin Özçelik, *ban ev* için *büyük çadır* anlamını vermiştir (Özçelik, 2016/II'den aktaran Özçelik, 2018, s. 267). Sadettin Özçelik'e göre, hem tanım hem de aktarma yaparken *ban ev* yapısı dikkate alınmalıdır. Çünkü söz konusu *ban ev* yapı bakımından bir sıfat tamlaması olmalıdır. Tamlamadaki *ev* kelimesinin göçebe Oğuz boylarında *çadır, otağ* anlamında kullanıldığı bilinmektedir. Bu durumda *ban* sözcüğü *ban ev* tamlamasında bir sıfat olarak kullanılmış olmalıdır. *Ban* evin *büyük, yüksek çadır* anlamında kullanılmış olduğu söylenebilir. Dede Korkut Oğuznameleri'nde geçen *altun başlu ban ev* ve *dünlüğü altun ban ev* tamlamalarının *bey çadırı* olduğu anlaşılmaktadır. Bu tamlamalardan *bey çadırının* üzerinde altın bir arma bulunduğu ve çadır penceresinin etrafının altınla süslenmiş olduğu anlaşılmaktadır (Özçelik, 2018, s. 268).

Sadettin Özçelik, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda adı geçen *Bambam Depe*'nin anlamını da bu doğrultuda açıklamıştır. Sadettin Özçelik'e göre, *Bambam Depe* adındaki *bam* sözcüğü *yükseklik* kavramı çerçevesinde ve pekiştirme ifade etmek üzere ikileme olarak kullanılmıştır. *Bambam* ikilemesi *yükseklik* kavramından hareketle *çok yüksek, yüksekçe* anlamında bir sıfat olup bu sıfat tamlaması ile bir yer adı karşılanmış olmalıdır (Özçelik, 2018, s. 272).

Sadettin Özçelik, *Bamsı Beyrek*'in adının anlamını da bu doğrultuda açıklamıştır. Saadettin Özçelik'e göre, *Bamsının* adı; *ban ev, ag ban ev, Bambam Depe* tamlamalarında geçen *ban* ve *bam* kelimeleri ile yapı ve anlam bakımından ilgili olabilir. *Bamın gök* (mavi) anlamı *Bamsı* adının yapısına ve anlamına ışık tutmaktadır. *Bamsı* adının ilk hecesi ad olup, bir ad olduğu anlaşılan *bam* kelimesi, *gök* anlamında kullanılmış olmalıdır. Kelimenin üzerine getirilen *+sı* eki ise bir iyelik eki değil, isimden isim yapan ve *benzerlik, yakınlık* ifade eden bir ektir. *Bamsı* kelimesinin yapısı, Türkçede *+sı* eki gibi *benzerlik, yakınlık* anlamı ifade eden kelimeler kuran *+man* ekinin örnekleri ele alınarak açıklanabilir. *Bamsı* adı, *Gökmen* (gök+men=gök gözlü) adıyla yapı ve anlamca denktir (Özçelik, 2018, s. 273-274).

Sadettin Özçelik, *Banu Çiçek*'in adının anlamını da bu doğrultuda açıklamıştır. Sadettin Özçelik'e göre, *Banu* adı Farsça *kadın, hatun, hanım* anlamındaki *banu* ile ilgilidir ki, bu anlamların yöneticilik tarafının bulunduğu dikkate alındığında bu sözcüğün *üst, yükseklik* kavramları ile

ilgili olduğu görülmektedir (Özçelik, 2018, s. 74). Buradan yola çıkıldığında Yazıcıoğlu *Oğuznamesi*'nde, Topkapı Sarayı *Oğuznamesi*'nde Beyrek'in tanıtımında geçen *Ban Hisarı*, yükseklerde kurulmuş bir kaleyi işaret ediyor olabilir. Belki de *Ban Hisarı*, *göçebe çadırlarından oluşan bir ordu* ifade ediyor olabilir.

Erdem Uçar'a göre, *ban* sözcüğü Dresden yazmasında 30 kez, Vatikan yazmasında 22 kez geçmektedir (Uçar, 2019, s. 22-23). Erdem Uçar'a göre, Dresden yazmasında *ban* sözcüğü iki yer hariç toplam yirmi sekiz yerde *ev* kelimesinin önünde, diğer iki yerde ise *eşik* kelimesinin önünde kullanılmıştır. Dresden yazmasında on dört yerde *ag ban* birlikte kullanılırken, Vatikan yazmasında ise dokuz yerde *ag ban* birlikte kullanılmıştır. Dede Korkut'ta *ban* sözcüğü çoğunlukla *ev* kelimesi ile birlikte kullanılmıştır. Oğuzların, *ev* kelimesini hem *bina*, *mesken* hem de *çadır* anlamında kullandığı düşünülebilir. Buna dayanarak Dede Korkut'taki evin hem çadır hem de *mesken*, *çeşitli malzemelerden yapılan yapı* olarak düşünmek gerekir. Anlatılarda geçen *ban evi* müstensihler yazıya geçirdikleri dönemde *tahta ev* olarak anlamış olabilir (Uçar, 2019, s. 34-35).

Erdem Uçar'a göre, Dede Korkut'ta geçen *ban* sözcüğünün Eski Türkçedeki *ban* kelimesine dayandığı düşünülebilir. Eski Uygurcada *tahta* anlamına gelen bir *ban* sözcüğü vardı ki, bu kelimenin kökeni tartışmalıdır. Çince *ban* (kereste, kalas, tahta) ve *ban* (kereste, kalas, tahta) kelimelerinin hem Soğdcaya hem de Eski Türkçeye geçtiği söylenebilir. Eski Türkçedeki *ban* sözcüğü Çince yoluyla aynı zamanda Farsçaya da geçmiş ama bu dilde kelime bir çeşit söğüt ağacı anlamını kazanmıştır. Oğuzlar da Farsça kanalıyla *banı* Eski Türkçedeki *tahta* anlamına ek olarak *söğüt ağacı* olarak da düşünmüş olmalıdır. Oğuzların yaşadıkları evin yapımında tahtadan ve söğüt ağacından kullanmış olmalıdırlar (Uçar, 2019, s. 33-38).

Bütün bunları birleştirdiğimizde; *Ban* hisarından parlayıp uçan *Bamsı Beyrek* ile *Bam-bam Tepe*'de birlikte olduğu eşi *Ban-u Çiçek*'in adlarının kökleri olan *Bam-Ban* sözcükleri aslında destanın tarihî derinliklerine uzanan en eski ortak köklerine işaret ediyor olmalıdır. Açıkça görülmektedir ki, *Dede Korkut*, *tarihî derinliklerine uzanan, gizli kalmış, sırlı yönleriyle gelecekte daha nice kuşakları ve araştırmacıları kendine çekmeye devam edecektir*.

Dede Korkut Kitabı'nda "Bayburd Hisarı"nın adının tam şekilleri ve geçtiği boylar şunlardır:

Dede Korkut Kitabı'nda Bamsı Beyrek'in tanıtımında, "*Parasarun Bayburd hisarından parlayup uçan*" ifadesinde geçen *Parasarı* inceleyelim:

Dede Korkut'taki Bayburd Hisarı

Parasar, Dede Korkut Kitabı'nda *Barasar*, *Parasar* olarak geçmektedir (Gökyay, 1973, s. 329). Türkmenistan varyantında *Porsan*, *Porsan Han* olarak geçmektedir. Porsan Han, *Baybövirt Kalası*'nın hanıdır (Erdem, 1998, s. 802). Dede Korkut Kitabı'nda (Gökyay, 1973, s. 320, 329) adı 4 boyda geçer: *Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy*, *Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu*, *Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy*, *Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy*. Türkmenistan varyantında adı bir boyda, *Bamsım Birek*'de geçer (Erdem, 1998, s. 802).

Orhan Şaik Gökyay'a göre, *Parasan*'ın bir hıristiyan beyi olduğu tahmin edilebilir. Bayburt herhalde bu beyin buyruğunda bir yerd (Gökyay, 1973, s. 329). Orhan Şaik Gökyay'a göre, belki de Bayburt'un bir kafir beyi idi. Rossi, bunun bir Ermeni adı olabileceğini düşünmüştür. Pertev Naili Boratav, *Parasar* kelimesinin, ancak sözlü rivayetlerden yararlanarak, Ermenilerin Türklerle, oraları Ermenilerden alan Selçuklu Türkleriyle, ilişkisi vasıtasıyla açıklamayı mümkün görmüştür (Gökyay, 1973, s. CLXXXI).

Melek Erdem'e göre, günümüzde Türkmenistan'da Daşhovuz'a bağlı *Garaporsan* adlı bir yer bulunmaktadır. Ataniyazov, bu yer adındaki *Porsan* sözünün kumu bol olan boş sahaları, kumlu yerleri anlatan bir terim olduğunu belirtmiştir. Ata Rahmanov, varyantları kendisinden dinlediği Gurbangılıç Çakanoğlu'dan *Porsan Han*'ın yenilmesinden sonra Oğuzların onun halkının bir kısmını buraya getirip koydukları rivayetini aktarmıştır. Dede Korkut'un Türkmen varyantında, *Bamsım Birek Boyu*'nda geçen *Porsan Han*'ın *Baybövirt Kalası*, Dede Korkut Kitabı'ndaki *Parasar*'ın *Bayburd Hisarı*dır (Erdem, 1998, s. 174). Melek Erdem'e göre, Dede Korkut'un Türkmen varyantında adları geçen *Tarabozan Hanı*, onun komutanı *Sermest Han*, *Baybövirt Kalesi*'nin hanı *Porsan Han*, Oğuzların güneybatı sınırındaki Şaban Han gibi düşman adları da Türk isimleridir. 9.-11. yüzyıllarda Oğuz Yabgu Devleti'nin komşuları Peçenekler, Hazarlar, Karluklar ve Kıpçaklarla mücadele halinde oldukları bilinmektedir (Erdem, 1998, s. 180; Erdem, 2005, s. 178).

Necati Demir'e göre, Dede Korkut Kitabı'nda, *Parasar* ismi, altı kez aynı ifadelerle, *Parasar'un Bayburt Hisarı* şeklinde geçmektedir. Bu ifadeden *Parasar*'ın, Bayburt Kalesi beyi olduğu anlaşılmaktadır. Karaman Türkleri'nin Grek harflerle yazdığı Türkçe kitabelerin birinde kişi adı olarak *Para* geçmektedir. Dolayısıyla bu ismin kökeni de Türk tarihinde olabilir (Demir, 2016, s. 439).

Dede Korkut Kitabı'nda Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'ndaki *Parasar*'ın *Bayburt Hisarı*, Türkmenistan varyantında *Bamsım*

Birek Boyu'ndaki *Porsan Han*'ın *Baybövirt Kalası*'dır (Erdem, 1998, s. 288). Türkmenistan varyantında, Bamsım Birek Boyu'nda geçen *Porsan Han*'ın *Baybövirt Kalası*, Dede Korkut Kitabı'ndaki *Parasar*'ın *Bayburd Hisarı*'dır (Erdem, 1998, s. 174). Türkmen varyantındaki *Baybövirt Kalası*'nın hanı *Porsan Han*, Dede Korkut Kitabı'ndaki *Bayburd Hisarı*'nın hanı *Parasadur*'dur (Erdem, 1998, s. 261-262).

Burada adı geçen *Parasar/Porasan* sözcüğü, *Pars (Bars) Han*, yani *Pars (Fars) Hanı* demektir ve İran hükümdarı kastedilmektedir. Bilindiği gibi eski Türkçe'de *f* harfi bulunmuyordu ki, bu nedenle de *Fars*'a *Pars* denilmiştir. Orta Asya'daki Gök-Türkler ile İran'daki Sasaniler arasındaki ilişkilerin tarihî bir yansımasıdır (Eyüboğlu, 2019, s. 386). Dolayısıyla *Fars (Pars) Hanı*'nın bu kalesi de eski İran topraklarında, özellikle Orta Asya'ya yakın *Horasan* civarında olmalıdır. Bilindiği gibi, sonraki dönemlerde *Horasan* adı, Batı Türkistan'ın Arap yönetiminde olan bölgesini ifade etmek için genel bir ad olarak kullanılmıştı. İlginçtir ki, *Parasar* sözcüğü ile İran'daki *Horasan* arasında da büyük bir benzerlik vardır ki, eski Türkçe'de *h* harfi de olmadığı için, *Horasan*, *Parasar*'a dönüşmüş de olabilir (Eyüboğlu, 2022c, s. 110-111).

Dede Korkut Kitabı'nda Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda *Parasarun Bayburd Hisarı*; Topkapı Sarayı'ndaki *Oğuzname*'de *Ban Hisarı*; Dede Korkut'un Türkmenistan varyantında Bamsım Birek Boyu'nda *Porsan Han*'ın *Baybövirt Kalası* olarak geçen yer adı Dede Korkut'un alt coğrafyasında Orta Asya'dadır.

Bamsı Beyrek'in Anadolu aktarımlarından birinde, bir yazılı yorumda, Macarlara karşı seferlerin yapıldığı dönemin izleri görülmektedir. Bu metinde Beyrek, Oğuz Padişahının oğludur ve Macar kralı tarafından hapsedilmiştir (Boratav, 2012, s. 110-111). Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun Türkiye varyantlarından biri olan Afyon'da *Beyböğrek Efsanesi*'nde, *Beyböğrek*'in Afyon'u fethedişi anlatılmıştır. Böylece Afyon'un Türkler eline geçişi, bir *Beyböğrek* hikâyesiyle süslenmiştir (Nazlı, 2013, s. 236)

Gerçekte Orta Asya'da yer alan bir kale veya bölge; Doğu Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında Dede Korkut Kitabı'nda *Parasarun Bayburd Hisarı*'na; Topkapı Sarayı'ndaki *Oğuzname*'de *Ban Hisarı*'na; Türkmenistan coğrafyasında *Porsan Han*'ın *Baybövirt Kalası*'na; bir Anadolu aktarımında Macar Kralı'nın Kalesi'ne dönüşürken; bir Anadolu varyantında ise Beyrek, Afyon'u fethetmiştir. Halk, gittiği her yere, atalarına ait hatıraları ve kahramanlarını da beraberinde götürmüştür. Bu örnekler, uzun yıllar boyunca dilden dile, kuşaktan kuşağa işlenerek ulaşan

aktarımlarda/anlatımlarda yer adlarının nasıl değişebileceğini, gerçekte yakın bir dönemde yaşanmış hatıraların, çok daha eski dönemlerde yer alan hatıralara eklenerek, bazen de onun yerini alarak, nasıl değişebileceğini göstermektedir; Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'ndaki, anayurt Türkistan'da, Orta Asya'da, geniş Avrasya coğrafyasında gerçekleşen tarihî hatıraların, ortaya çıkan anlatıların, tarihî süreç içerisinde, destanın üst coğrafyasında Anadolu ve Bayburt'a nasıl uyarlanarak mahallileştiğinin de daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

2) Üst Coğrafya

Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası'nda bir soylamada (Soylama-15) Anadolu-Azerbaycan'dan Orta Asya'ya uzanan birçok yer adı geçmektedir. Bunlardan biri de Bayburt elidir. Bu soylamada "*balı yağı tükenmedi Bayburd eli*" (*Balı, yağı tükenmeyen Bayburt eli*) ifadesi geçmektedir (Ekici, 2019, s. 187).

Orhan Şaik Gökyay'a göre, günümüzde *Bayburt*, Anadolu'nun kuzeydoğusunda, Çoruh Nehri kenarında, deniz seviyesinden 1550 m. yükseklikte bir kenttir. Türk kültür tarihî bakımından önemli bir yeri olan Bayburt'da ozanları anımsatan halk şairleri geleneği hala yaşamaktadır (Gökyay, 1973, s. 334). Orhan Şaik Gökyay'a göre, Anadolu'nun kuzeydoğusunda, Çoruh suyu üzerinde bulunan *Bayburt*, Türk kültürü tarihî bakımından da önemlidir. Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda adı geçen bu kale, orada bir Hıristiyan beyi olduğu tahmin edilen *Parasar*'a aitti. Bay Beyrek, on altı yıl burada tutsak kalmış, kendisine aşık olan kale beyinin kızı tarafından kaleden çıkarılmış ve Oğuz İli'nden getirdiği kuvvetle kaleyi alarak orada kendisiyle birlikte tutsak bulunan arkadaşlarını kurtarmıştır. Bu hikâye, günümüzde de Bayburt'da zevkle dinlenmektedir. Ayrıca kent civarında *Duduzar* köyünde Bay Beyrek'in mezarı bulunmaktadır (Gökyay, 1973, s. XCVII).

Fahrettin Kırzıoğlu, Dede Korkut Kitabı'ndaki *Bayburt*'un *Çoruk* dirseği üzerindeki kent olduğunu belirtmiştir (Kırzıoğlu, 1952, s. 77'den aktaran Erdem, 1998, s. 174).

Şamil Allahverdi Cemşidov'a göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'ndaki *Kara Derbend*, Gürcistan tarafında olup, *Parasarın Bayburd Hisarı*'na yakındır. *Bayburt* ve *Gürcistan* bezirganlar için merkezi yerdir. Onlar buradan kurtarıldıktan sonra Oğuz'a gelmişlerdir (Cemşidov, 1990, s. 25).

İbrahim Artuk'a göre, *Bayburt Kalesi*, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda Beyrek'in fethedip ün kazanmak üzere yola çıktığı kaledir. Fakat Beyrek, kaleye varmadan esir edilmiş, sonra da kalenin zindanına

kapatılmış, söylediği türküyü duyan kralın kızı da kendisine aşık olmuş ve onu zindandan kurtarmıştır. Etrafına yeterli kuvvet toplayarak bir gece baskın yapan Beyrek, keçilerin boynuzlarına dikilmiş mumlarla kaleyi kuşatınca, kral korkup kaleyi teslim etmiş ve Beyrek, kralın kızı ile evlenmiştir. Bu halk hikâyesi, çeşitli varyantlarıyla günümüzde de Bayburt ve civarında yaşamaktadır ve kalenin halk hafızasındaki önemini göstermektedir (Artuk, 1992, s. 229).

Ali Berat Alptekin'e göre, Dede Korkut'un mezarı, Bayburt'un *Masat* köyündedir. Dede Korkut Kitabı'nda *Parasarın Bayburt Hisarı* olarak anılan *Bayburt Kalesi*'nin karşısındaki *Duduzar* tepesinde de Bamsı Beyrek (Beğ Böğrek)'in mezarı vardır. *Salhana Kayaları* da eklendiğinde Dede Korkut ile Bayburt'un üçüncü münasebeti ortaya çıkmaktadır. Bayburtlulara göre Dede Korkut'un mezarının bulunduğu köyün adı olan *Masat*, adını Basat'tan almıştır (Alptekin, 1999, s. 1005). Fuzuli Bayat'a göre, Bey Böyrek ile ilgili, yalnızca Bayburt yöresinden yedi efsane derlenmiştir. Bayburt'ta Bey Böyrek'in hatıraları ve onlarla ilgili folklor türleri bugün de yaşamaktadır (Bayat, 2003, s. 27-28). Ayrıca ekleyelim ki, Bayburt masallarında *Tepegöz* de, bazen insan, bazen ise dev olarak görünmektedir (Ögel, 1995, s. 67). Bütün bunlar, Dede Korkut Destanları'nın Bayburt'ta oldukça canlı bir şekilde yaşamaya devam ettiğinin ve yöre insanının Dede Korkut'u güçlü bir şekilde benimsediğinin bir yansımasıdır.

Abdurrahman Güzel'e göre, *Bayburt*, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, düşmanların yaşadığı, tutsak düşülen, akın yapılan bir yer olarak geçmektedir. Beyrek'in düşmanları olan Şökli Melik, Kara Tekür ve Kara Arslan Melik, Bayburt hisarında yaşamaktadır. Beyrek, Bayburt hisarında tutsak kalmış, sonra bir yolunu bulup kaçtıktan sonra orada bıraktığı arkadaşlarını kurtarmak için, Oğuz beyleriyle birlikte Bayburt hisarı üzerine yürümüşlerdir. Oğuzlar, yapılan savaşı kazanmış, kafirin kilisesini yıkıp cami yapmış, keşişlerini öldürüp ezan okutmuş, Bayındır Han'a değerli hediyeler ayırmıştır. Beyrek, Melik'in kızını alıp geri dönmüş ve kırk gün kırk gece toy, düğün yapılmıştır (Güzel, 2008, s. 439).

Hamdi Güleç'e göre, *Bayburt*, beş bin yıllık tarihî geçmişiyle Türklerin Anadolu'da en eski yerleşim yerlerinden biridir. Günümüzde *Bayburt*, Dede Korkut kültürüyle yoğrulan bir Dede Korkut diyarıdır. *Bayburt Kalesi*, Türkiye'de örneklerine az rastlanan bir kaledir. *Bayburt Kalesi*'ne *Çin ü Maçın Kalesi* de denilmektedir, çünkü kalenin batı ve güney yüzeylerinde süsleme olarak mor firuze çiniler kullanılmıştır. *Bayburt Kalesi*'nin karşısında bulunan *Erenler (Duduzar)* köyüne ait bir tepedeki mezarlıkta Dede Korkut kahramanlarından Bey Böyrek'in mezarı bulunduğu inanılmaktadır. Yine halk rivayetlerinde, Bey Böyrek'in oturup

Dede Korkut'taki Bayburd Hisarı

kalktığı ve eğlendiği sarayın, Bayburt yakınlarındaki bir köyde olduğu ve atı Boz Aygır'ın ayağının izlerinin de *Bayburt Kalesi*'nde olduğu söylenmektedir. Bayburt'un *Masat* köyünün yakınlarında, *Çoruh Irmağı*'nın kıyısında Dede Korkut'a atfedilen bir türbe vardır (Güleç, 2015, s. 149-150).

Necati Demir'e göre, Dede Korkut Kitabı'na göre, *Bayburt Kalesi* kafirlerin elindeydi. Oğuz beyleri, *Bayburt Kalesi*'ne saldırmıştır. Kafirlerden adı belirtilenler Şökli Melik, Kara Tekür, Kara Arslan Melik'tir. Oğuzlar sonunda Kale'yi fethetmiştir (Demir, 2016, s. 431).

Veysel Şahin'e göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, anlatı kişilerinin kendilerini huzursuz, mutsuz ve hayattan kopuk olarak hissettikleri kapalı-dar mekânlardan biri *Parasarın Bayburd Hisarı*'dır. Hikâyede *Bayburd Hisarı*, dar, yutucu bir mekandır. *Duduzar* köyünde Beyrek'e atfedilen bir mezarın olduğu ve birçok kişinin burayı ziyaret ettiği bilinmektedir. *Bayburt*, Dede Korkut Hikâyeleri'nden Bamsı Beyrek ile özdeşleşmiş bir yerdir. Dede Korkut'ta; Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da da *Bayburt* adı geçmektedir. Kafirlerin mekanı olarak geçen *Bayburt* ve *Bayburt Hisarı*, Bamsı Beyrek için de kapalı-dar bir mekandır. Bamsı Beyrek'in düşmanları burada yaşamaktadır. Bamsı Beyrek, on altı yıl tutsak olarak yaşadığı bu mekanda kafirlere ozanlık yapmak zorunda kalmıştır. Babasının bezirganları ile karşılaşan Bamsı Beyrek'in aldığı haberler karşısında huzursuz olduğu bu mekan onun için içinden çıkılmaz bir labirente dönmüştür. Bamsı Beyrek için, kapalı tutulduğu *Bayburd Hisarı*, bezirganlarla söyleştikten sonra bir tutunma noktası olmaktan çıkarak onu kuşatan, çaresiz bırakan bir ortam haline gelmiştir. Kapalı tutulduğu bu mekandan kafir beyinin kızının yardımıyla kurtulmuştur (Şahin, 2017, s. 16-18).

Turgay Kabak'a göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Pay Püre'nin oğlu Bamsı Beyrek, tam nişanlısı Banı Çiçek ile evleneceği sırada Bayburt hisarının beyi (Parasar) ve yedi yüz kafir tarafından yanında bulunan otuz dokuz yiğidi ile birlikte tutsak edilmiştir. On altı yıl Parasarın Bayburt hisarında tutsak kaldıktan sonra kendisine aşık olan tekfurun kızının da yardımıyla kaleden kaçarak Oğuz'a geri dönmüştür. Bugün Bayburt kentinin simge eserlerinden birisi olan *Bayburt Kalesi* ile Bamsı Beyrek/Bey Böyrek arasında sıkı bir ilişki olup, bu, Bamsı Beyrek'in Bayburt'tan derlenen farklı varyantlarına da yansımıştır. Dede Korkut içerisinde yer alan on iki boydan birisinin kahramanı olan Bamsı Beyrek'e Bayburtlular o kadar çok sahip çıkmıştır ki, Bayburtlular Bey Böyrek'in torunları olarak sayılmakta, günümüzdeki Bayburtluların Bey Böyrek'ten türediği

söylenmektedir. Bayburt, Bey Böyrek/Bamsı Beyrek boyunun en çok varyantının derlendiği ildir. Bamsı Beyrek, Bayburt ile özdeşleşmiş ve adeta Bayburtlu bir kahraman haline gelmiştir. Bu durumun en somut göstergesi Anadolu'da sadece Bayburt'ta bulunan Bamsı Beyrek mezarıdır. Ayrıca Bayburt merkeze 17 kilometre uzaklıktaki *Uluçayır (Almışka)* köyünde, Bey Böyrek Mağarası olarak bilinen ve halk tarafından ziyaret edilen bir mağara da vardır (Kabak, 2019, s. 563-566). Kaynak kişi Zakir Kılıç'ın belirttiğine göre, Günlüce ve Almışka köylerinin çevresindeki birçok arazi eskiden Bey Böyrek üzerine tapuluymuş ve bu araziler Bey Böyrek'in arazisi olarak biliniyormuş (Kabak, 2019, s. 566).

Turgay Kabak'a göre, Dede Korkut'un türbesi, *Bayburt Kalesi*, Bey Böyrek'in mezarı ve Bey Böyrek mağarası kolektif hafızanın mekansal yansımaları olarak varlıklarını sürdürmekte ve bu mekanlar aracılığıyla Bayburtlular Dede Korkut'u ve Bey Böyrek'i somut bir şekilde Bayburt ile ilişkilendirerek bu tarihî kahramanların çevresinde şekillenen bir kent kültürünü yaşatmaktadır. Bayburtlunun kolektif belleğinde Dede Korkut o kadar derin bir iz bırakmıştır ki, Bayburt kentinin mekansal hafızasına Dede Korkut'la ilgili yeni unsurlar eklenmeye devam etmektedir. *Bayburt*, sadece Dede Korkut coğrafyasında yaşayan bir kent değil, aynı zamanda Dede Korkut'u yaşayan bir kenttir. *Bayburt*, sadece Dede Korkut'ta geçen coğrafi bir ad değil, hem tarihî hem kültürel hem de mekansal hafızasında Dede Korkut'u yaşayan ve yaşatan bir kenttir (Kabak, 2019, s. 567-569).

Bayburt Kalesi, Bayburt ilinde kentin kuzeyinde, kente hakim kayalık bir tepe üzerinde inşa edilmiştir. İlk defa ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı tespit edilemeyen *Bayburt Kalesi*'nin Bizans İmparatoru I. Justinianos döneminde (527-565) sağlamlaştırıldığı bilinmektedir. Bayburt ve civarı, Türkler'in Anadolu'da ilk fethettikleri ve yerleştikleri yerlerden biridir. Bayburt, 1054-1055'de Büyük Selçuklular, Malazgirt Savaşı'ndan sonra da Saltuklular'ın eline geçmiş, bir ara da Danişmendliler'in hakimiyetine girmiştir. *Bayburt Kalesi*, bu dönemlerde onarılmıştır. Kale üzerindeki en esaslı onarımın Selçuklular tarafından yapıldığı yazıtlarından anlaşılmaktadır. Buna göre, Selçuklu hükümdarı II. Kılıcarslan'ın oğlu ve Erzurum meliki olan Tuğrul Şah (ö. 1225), özellikle Trabzon İmparatorluğu'ndan gelecek saldırılara karşı korunaklı olan bu kaleyi adeta yeniden inşa ettirmiştir. *Bayburt Kalesi*, bir süre Akkoyunluların elinde kalmıştır. 1514 yılında Osmanlılar'ın eline geçen Bayburt Kalesi, Kanuni Sultan Süleyman ve III. Murad dönemlerinde büyük onarımlar görmüştür (Artuk, 1992, s. 228).

Bayburt Kalesi, iki kat sur ile çevrilidir, beş veya altı cephelidir. Kalenin çevresi 2 kilometreden uzun ve yüksekliği 30 m. kadar olan surlarla

Dede Korkut'taki Bayburd Hisarı

kuşatılmıştır. İç ve dış surlar arasındaki mesafe 200 metredir. İstinat duvarları ile takviye edilmiş surların köşeleriyle çeşitli yerlerinde yarım daire, dörtgen, üçgen şeklinde burçlar yer alır. Kalenin dış surları, kaleye heybetli bir manzara veren yalçın kayalar üzerine yapılmıştır. 1520 yılına ait bir kayda göre kalede 397 muhafız ve çok miktarda top, tüfek ve savaş malzemesi bulunmaktaydı. 1647 yılında Bayburt'u ziyaret eden Evliya Çelebi, kale içinde 300 evlik bir mahalle ile Ebü'l-Feth Camii'nin bulunduğunu belirtmiştir. Evliya Çelebi'ye göre kalenin doğu ve batısında iki büyük kapısı bulunmaktadır. *Demirkapı* adını taşıyan doğudaki kapı üç kat demirden yapılmış, batıdaki kapı ise *Nöbethane kapısı* adını taşımaktadır. Zaman zaman işgale ve tahribata uğrayan kale ve buradaki mahalle, 1828 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Ruslar tarafından büyük çapta tahrip edilmiştir (Artuk, 1992, s. 228-229).

Dede Korkut'a atfedilen Türkiye'deki bir türbe, Bayburt İli'nin *Masat* köyündedir. Önceki mezarın, yığma taş olduğu bilinmektedir. Türbe, köy halkı tarafından *Korkut Ata Kümbeti* olarak bilinmektedir. Türbe, 1994 yılında onarılmıştır ve günümüzde halk tarafından ziyaret edilen türbelerden biridir. Söylentilere göre, Beğ Böyrek'in (Bamsı Beyrek) mezarı Bayburt Kalesi'ndeki *Zindan*'ın tam karşısındaki Bayburt'un 2 kilometre doğusunda bulunan *Erenli Köyü Duduzar Tepesi*'ndedir. Halk arasında ziyaret olarak da bilinmektedir. Mezar, sonradan eklenen dikdörtgen şeklinde bir taş binadan oluşmaktadır. Mezarın uzunluğu yaklaşık 8 metredir (Demir, 2016, s. 430-431).

Fahrettin Kırzıoğlu'nun Orhan Şaik Gökyay'a verdiği bilgiye göre, Bamsı Beyrek'e atfedilen Bayburt'un Duduzar köyündeki bir türbe, Duduzar'da eski Müslüman mezarlığının batı-güney ucunca ve kayalığın üzerindedir. Dört köşe olan türbenin güney ve kuzey duvarları dıştan 765 santim, doğu (kapılı) ve batı 714 santimdir. 1957 yılında üzerini Bayburtlu bir hacı, çimento hatıl ve çinko saca onartmıştır. Lahid de çimento sıvalı tuğla ile yapılmış olup, batıdan doğuya doğru boyu 540 santim ve eni 110 santimdir. Ortası açık ve toprak doldurulmuş olup, üstünde yeşil renkli yekpare bir keten örtüsü vardır. Çevre köylerden buraya ziyaretçiler gelmektedir. Duduzarlı yaşlılar ve halk, bu türbedeki Gazi'nin daha uzun boylu olduğunu ve eskiden daha uzun olan lahdin, onarımlar sırasında dizden aşağısının doğudaki duvar altında, ayağının da dışarıda kaldığını söylemektedirler. Dizden yukarısı 540 santimdir (Gökyay, 1973, s. CLI).

Beyrek'in Duduzar köyündeki mezarının, Birinci Dünya Savaşı'na kadar yerli Müslüman ve Ermenilerce, saygı ile ve yatır gibi ziyaret edildiği söylenmektedir (Gökyay, 1973, s. CLI). Bayburt'un Almışka köylüleri arasında şöyle bir rivayet anlatılmaktadır: "*Seferberliğe (1914-1918) kadar*

komşu ermenilerden zengin ve eski bir aile kendilerini Bey Böyrek hikâyesinde geçen Bayburt padişahının torunları sayar ve bununla övünürlerdi. Bu ermenileri komşuları olan biz müslüman Türklere “bizim ulu dedelerimiz, sizin ulu dedelerinizden Bey Böyrek’e bir kız vermişti, sizler de bizim kızımızdan doğan türemeler olduğunuzdan biz sizlere dayı düşeriz, sizler ise bizim yeğenlerimiz sayılırsınız” (Boratav, 1946, s. 65’ten aktaran Gökyay, 1973, s. CLI).

Her ne kadar Dede Korkut’a ve Bamsı Beyrek’e atfedilen bu mezarların tarihî bir dayanağı olmasa da, Türklerin Anayurdu Orta Asya’da ortaya çıkan Dede Korkut Destanları’nın bu bölgede ne kadar yaygın olduğunu ve oldukça mahallileştiğini göstermektedir; öyle ki, bin yıldan daha uzun bir zaman önce *Türkistan*’da ortaya çıkan hatıralar ve anlatılar, Anadolu’da anlatıla anlatıla sonraki hatıralarla birleşmiş ve artık kahramanların mezarlarının dahi burada olduğuna inanılmaya başlanmıştır.

Erzincan Emirliği yıkıldıktan sonra Trabzon’a sınır olan bölgenin bir kısmı Akkoyunluların eline geçmişti. Akkoyunlu Devleti’nin kurucusu Kara Osman Bey, ülkenin topraklarını bölerken Bayburt’u yeğeni Kutlu Bey’e vermişti. Kutlu Bey, Bayburt’un *Sınur* köyünü devlet merkezi yapmış ve burada oturmuştu. Kutlu Bey, burada cami, medrese ve kendisine türbe de inşa etmişti (Turan, 1993, s. 44-45’ten aktaran Demir, 2016, s. 434). Akkoyunluların atası Tur Ali Bey’in nerede gömülü olduğu bilinmemekle birlikte, oğlu Kutlu Bey 1389 (H.791)’da ölmüş ve Bayburt civarında *Sınur* köyünde gömülmüştü. Kutlu Bey’in torunları bugün bu *Sınur* köyünde bulunmaktadır (Gökyay, 1973, s. LX 60). Akkoyunlu Uzun Hasan Bey, Cihanşah’ın Acem Irakı’nı Çağataylılar’dan almakla meşgul olduğu bir sırada, Karakoyunlular’ın idaresinde bulunan Erzurum ve Bayburt yörelerini yağmalamıştı. Uzun Hasan Bey, 1462’de Eyyubiler’den Hısnıkeyfa’yı almış, ayrıca Bayburt’u da ülkesine katmıştı (Sümer, 1989, s. 272). Bayburt’ta Dede Korkut’a ve Bamsı Beyrek’e atfedilen bu mezarlar büyük olasılıkla Akkoyunlulardan birilerine aittir.

Tarihî süreç içerisinde birçok Türk boyu Bayburt yöresine yerleşmiştir. Başta Akkoyunlular ve Karakoyunlular olmak üzere bazı Türk boy ve devletlerinin, Doğu Anadolu ve Azerbaycan bölgesinde, Trabzon Rum Devleti ve Gürcüler ile olan ilişki ve mücadelelerinde Dede Korkut Destanları’nı hatırlatacak çok sayıda olay ve benzerlik vardır. Bu türlü benzerlikler, Dede Korkut Destanları’nın üst tabakasını şekillendirmiştir.

Öncesinde Karakoyunlular Anadolu’nun doğusunda, Azerbaycan ve Irak gibi bölgelerde hüküm sürmüşlerdir, hangi boydan oldukları tam olarak bilinmese de Salur boyu’nun etkisi olmalıdır. Akkoyunlular ise Oğuzlar’ın

Dede Korkut'taki Bayburd Hisarı

Bayındır boyu'nun kurduğu devlet olup, sonradan Karakoyunlular ile büyük mücadelelerde bulunmuş, onlar ile aynı coğrafyada, Anadolu'nun doğusunda, Azerbaycan ve Irak'ta hüküm sürmüşlerdir. Özellikle de Anadolu'nun doğusunda birçok yer, Dede Korkut Destanları'nın üst tabakasında geçen *Hamid*, *Mardin*, *Bayburd*, *Trabuzan*, *Gürcistan* gibi yerler hep Karakoyunlu ve Akkoyunluların hem kendi aralarında, hem de diğer Türk boyları ve başka kavimlerle mücadelelerine sahne olmuş yerlerdir. Bu nedenle Dede Korkut Destanları'nın en üst tabakasında bu tarihî hatıralar yatmaktadır. Dede Korkut Destanları'nda adı geçen *Avnik Kalesi*, *Alınca Kalesi*, *Mardin Kalesi*, *Amid Kalesi*, *Bayburt Hisarı* gibi yerler bir zamanlar Türkmenlerin hayatında, Akkoyunlu ve Karakoyunluların tarihî hatıralarında önemli yer tutmuş, stratejik konumda kalelerdi.

16. yüzyılda *Bayburd* adı, Anadolu'da başka yerlerde de kullanılıyordu: 16. yüzyıl Osmanlı tahrir defterlerine göre, Konya bölgesinde yaşayan Kayı oymağı, At-Çeken topluluğuna mensuptu ve Larende (günümüzde Karaman) kasabasının kuzey ve doğu taraflarındaki toprakları kaplayan *Bayburd* kazasında yaşamaktaydı (Sümer, 1972, s. 217).

Türkler'in Anadolu'da ilk fethettikleri yerlerden biri olan Bayburt ve civarı, *Bayburt Kalesi*, 1054-1055'de Büyük Selçukluların, Malazgirt Savaşı'ndan sonra Saltuklular'ın ve bir ara da Danişmendliler'in eline geçmiştir. Kale, Anadolu Selçukluları zamanında da büyük bir onarım görmüş, Akkoyunluların ve 1514 yılında da Osmanlılar'ın hakimiyetine girmiştir (Artuk, 1992, s. 228). Türkler'in Anadolu'ya geldikleri büyük Oğuz-Selçuklu göçü ve sonrasında *Bayburt Kalesi* hep Türkler'in hakimiyetinde kalmıştır. Oysa ki Dede Korkut Destanları'nda *Bayburd Kalesi*, bir düşman kalesi ve hatta merkezi olarak geçmektedir. Bu çelişkili durum Dede Korkut Destanları'nda adı geçen *Bayburd (Bayböviirt) Kalesi*'nin aslında bu kale olmadığını, isim benzerliğinden dolayı bu şekilde mahallileştiğini ve sonradan öyle algılanmaya başladığını, destanlarda adı geçen kalenin tarihî köklerinin gerçekte Orta Asya'da olduğunu göstermektedir.

Dede Korkut Kitabı'nda; Trabzon adı geçerken, Rum adı geçmez; Gürcistan adı geçerken, Gürcü adı geçmez; hatta bu bölgede yaşayan Lazların adından hiç bahsedilmez; Türklerin Anadolu'da ilk geldiği yerlerden biri olan, Akkoyunlu Türkmenlerinin yurdu Bayburt bile kafir yurdu olarak gösterilir; Diyarbakır ve Mardin'den bile düşman yurdu olarak bahsedilir; Ermenilerden hiç bahsedilmediği gibi, Emren adında bir Oğuz kahramanı da vardır; İstanbul'a diye gidilir, ancak ters tarafta bulunan Derbent'ten gelinir vs. bütün bu tarihî-coğrafi tutarsızlıklar ve çelişkiler,

Dede Korkut Destanları'nın, gerçekte alt coğrafyada Orta Asya'da ortaya çıkmış olmasının, sonradan, Türklerin göç ederek yurt tuttuğu Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında eksik mahallileşmesinin bir sonucudur.

Dede Korkut Destanları'ndaki yer adlarından, adları Orta Asya'daki yer adlarına çok benzeyen *Garcistan-Gürcistan*, *Baybövirt-Bayburd*, *Demirkapı-Derbent (Demirkapı)* gibi yer adları kolaylıkla mahallileşmiş, ancak kimi yer adları henüz mahallileşmeden destanlar yazıya geçirilmiştir, bu nedenle de destanlarda; Doğu Anadolu-Azerbaycan coğrafyasındaki Erzurum, Van, Tiflis, Erivan, Tebriz gibi büyük yerleşim yerlerinin adları geçmemektedir; Kafkasya'nın adı geçmemektedir; bu bölgede yer alan Gürcü, Ermeni, Ermenistan, Laz, Lazistan gibi kavim ve yer adları geçmemektedir. Bütün bunlar destanların Orta Asya'da ortaya çıkmasının bir sonucudur, sadece adları birbirine benzer bazı yerlerde mahallileşme olmuştur.

Sonuç

Dede Korkut'ta birçok yer adı geçmektedir. Bu yerlerden biri *Bayburd Hisarı*'dır. Bu çalışmada Dede Korkut'taki *Bayburd Hisarı*; destanın alt coğrafyası ve üst coğrafyasındaki yeri incelenmiştir.

Dede Korkut Kitabı'ndaki *Bayburd* adı aslında sadece Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ile ilgilidir. Bu boyun dışındaki üç boyda ise *Bayburd*'un adı sadece Bamsı Beyrek'in tanıtımında, hep aynı şekilde, "*Parasarun Bayburd hisarından parlayup uçan*" ifadesinde geçmektedir.

Dede Korkut'taki *Bayburd*, destanın alt coğrafyasında Türklerin anayurdu Orta Asya'dadır. Dede Korkut Kitabı'nda Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda *Parasarun Bayburd Hisarı*; Topkapı Sarayı'ndaki *Oğuzname*'de *Ban Hisarı*; Dede Korkut'un Türkmenistan varyantında Bamsım Birek Boyu'nda *Porsan Han*'ın *Baybövirt Kalası* olarak geçen yer adı Dede Korkut'un alt coğrafyasında Orta Asya'dadır.

Topkapı Sarayı'ndaki *Oğuzname*'de geçen *Ban Hisarı* bu yer adının eski şeklinin bir yansıması olabilir.

Dede Korkut Destanları'nın üst coğrafyasında görülen *Hamid*, *Mardin*, *Bayburd*, *Trabuzan*, *Gürcistan* gibi yer adları Karakoyunlu ve Akkoyunluların hem kendi aralarında hem de diğer Türk boyları ve başka kavimlerle mücadelelerinin tarihî hatıralarını taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Abdulla, K. (2015). *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut*. Akt. Ali Duymaz. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Dede Korkut'taki Bayburd Hisarı

Aksoy, M. (1998). "Türkler'de At Kültürü ve Kımız", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S. 142, s. 38-44.

Aliyev, K. (2018). *Açık Kitap: Dede Korkut*. Akt. Rabia Işık. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Alptekin, A. B. (1999). "Bayburt Dede Korkut 5. Kültür-Sanat Şöleni Yapıldı", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Kasım 1999, C. 1999/II, S. 575, s. 1005-1008.

Alptekin, A. B. (2000). "Bamsı Beyrek Hikâyesinin Motif Yapısı", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 35-48.

Artuk, İ. (1992). "Bayburt Kalesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 5, s. 228-229.

Asker, N. (2016). "Dede Korkut Kitabında Şehirler ve Kaleler", *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, 1. cilt*, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 197-205.

Bayat, F. (2003). *Korkut Ata: Mitolojiden Gerçekliğe Dede Korkut*. Ankara: KaraM.

Boratav, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi / Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*. Çev. Recep Özbay. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Bulduk, Ü. (1996). "Dede Korkut, Oğuz Elleri ve Kafkaslar", I. Milli Kafkasya Sempozyumu, Kars, 25-29 Ekim 1995; *Ankara Ü. DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 29, s. 247-251.

Cemşidov, Ş. A. (1990). *Kitab-ı Dede Korkud*. Akt. Üçler Bulduk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

De Groot, J. M. ve Asena, G. A. (2011). *2500 Yıllık Çin İmparatorluk Belgelerinde Hunlar ve Türkistan*. İstanbul: Pan Yayıncılık.

Demir, N. (2016). "Dede Korkut Destanı'nın Türkiye Sınırları İçerisindeki Mirasları", *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, 1. cilt*, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 429-443.

Durmuş, İ. (2017). *İskitler*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Ekici, M. (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar Ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı*

Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ercilasun, A. B. (2000). “Dede Korkut’taki Olayların Zamanı”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 157-160.

Ercilasun, A. B. (2002). “Salur Kazan Kimdir?”, *Millî Folklor*, S. 56, s. 22-33.

Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Erdem, M. (1998). *Dede Korkut Türkmenistan Varyantları*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Erdem, M. (2005). “Dede Korkut Destanlarının Türkmenistan Varyantının Yazma Nüshalarla İlişkisi Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 4 (Aralık 2005), s. 158-188.

Ergin, M. (1964). *Dede Korkut Kitabı / Metin - Sözlük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Ergin, M. (1989). *Dede Korkut Kitabı I. / Giriş - Metin - Faksimile*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

Ergun, M. (1995). Bamsı Beyrek ile Alpamiş Destanının Coğrafyası, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 40 (1992), 75-80.

Eröz, M. (1991). *Yörükler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Esin, E. (1976). “Fârâbî’yi Yetiştiren Kengeres Türk Muhitinin Kültür ve Sanatı”, *İstanbul Ü. İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C. VI, S. 3-4, s. 81-139.

Eyüboğlu, D. C. (2019). *Korkut*. İstanbul: Cinius Yayınları.

Eyüboğlu, D. C. (2022). Dede Korkut’taki Salur Kazan Üzerine Bir Değerlendirme. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 87-145.

Eyüboğlu, D. C. (2022b). Dede Korkut’taki Bayındır Han Üzerine Bir Değerlendirme. *Anasay*, (22), 275-315.

Eyüboğlu, D. C. (2022c). Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Tutsak Olduğu Boy’un Tarihi. *Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi*, 2 (1), 95-118.

Golden, P. B. (2015). *Dünya Tarihinde Orta Asya*. Çev. Yahya Kemal Taştan. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Dede Korkut'taki Bayburd Hisarı

Gökyay, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.

Güleç, H. (2015). "Dede Korkut Hikâyelerinde "Bayburt" Ve Toplum Yapısı", *Düşünce Hayatımızda ve Kültürümüzde Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu (Bayburt, 21-22 Mayıs 2015) Tebliğler*, edit. Fatih Yalçın ve Kürşad Kara. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları. s. 149-156.

Güzel, A. (2008). "Dede Korkut Hikâyeleri Bağlamında Dua", *Turkish Studies*, V. 3/2, s. 438-446.

Kabak, T. (2019). "Bayburt Kent Kültürünün Mekânsal Hafızasında Dede Korkut", *Dünya Kültür Mirası Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu (25-27 Nisan 2019 / Bayburt) Bildiri Kitabı*, ed. Ferdi Güzel ve Turgay Kabak. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları. s. 561-573.

Kafesoğlu, İ. (2012). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Karayev, Ö. (2000). "Türkler ve Kağanlıkları", akt. Mustafa Kalkan, *Bilge*, S. 20, Bahar 2000, s. 33-38.

Kırilen, G. (2013). "Xuan Zang'ın Orta Asya İzlenimleri", *Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 53, S. 1, s. 63-84.

Margulan, A. (2000). "Korkut: Efsane ve Hakikat", akt. Banu Muhyayeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 123-146.

Nazlı, A. (2013). "Bir Kahraman Üç Anlatı Türü", *Bilim ve Kültür - Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, S. 01, s. 229-237.

Oh, E. ve Joreyev, M. (2011). "Alpamış Destanında Baysın Kelimesinden Görünen Kurt Totemi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz (15), s. 149-157.

Oy, A. (1960). "Dede Korkut Kitabında Kahramanların Evlenmeleri", *Türk Dili*, S. 105, s. 460-462.

Ögel, B. (1994). "Dede Korkut Kitabı'nın Eski ve Yazılı Kaynakları Hakkında (Topkapı Sarayındaki Oğuz Destanı Parçaları ile Karşılaştırma)", I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1988, TDK Yay., Ankara, 1994, s. 113-128.

Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, II. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özçelik, S. (2018). Dede Korkut Oğuznamelerinde Geçen Ban, Banu, Bambam, Bamsı Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, C. 66, S. 2, s. 265-280.

Roux, J.-P. (2013). *Türklerin Tarihi / Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan-Özcan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Sakaoğlu, S. (1998). "Bey Böyrek Hikâyesinin Bayburt Rivayeti", *Dede Korkut Kitabı / İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar (I İncelemeler-Derlemeler)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları. s. 53-79.

Salman, H. (1998). *Türgişler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Seydimbek, A. (2000). "Korkut Ata Efsaneleri", akt. Dinara Düysebayaeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 49-95.

Sümer, F. (1972). *Oğuzlar / (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Sümer, F. (1989). "Akkoyunlular", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 2, s. 270-274.

Şahin, A. (2017). *Dede Korkut Hikâyeleri'nde Yapı*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Şahin, V. (2017). 'Dede Korkut Hikâyeleri'nde Mekan Algısı ve Kurgusu. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 8, s. 1-49.

Taşagıl, A. (2013). *Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslâm Öncesi Türk Tarihi)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

Taşagıl, A. (2014). "Gök-Türkler I", *Gök-Türkler I-II-III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. s. 1-218.

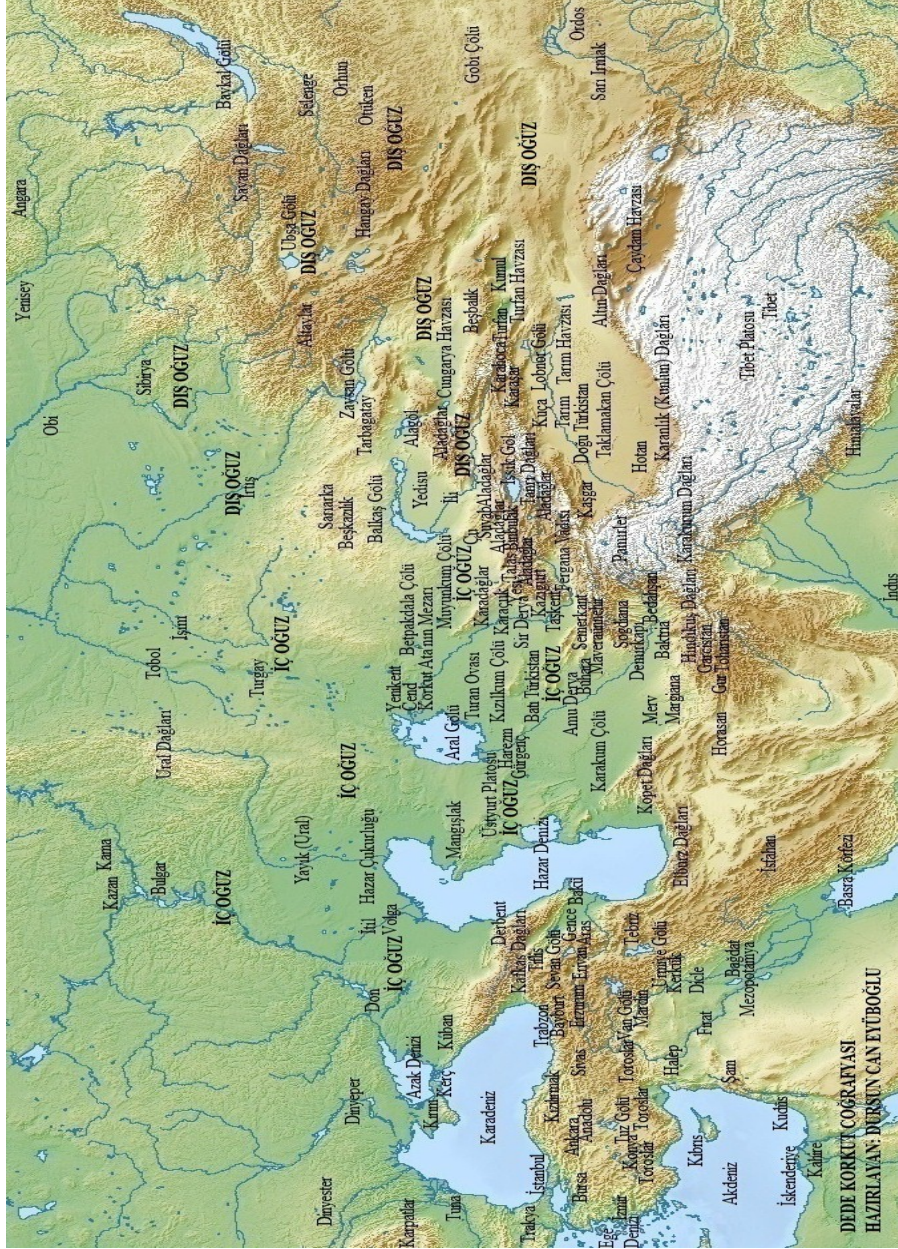
Taşagıl, A. (2017). *Gökbörü'nün İzinde / Kadim Türklerin Topraklarında*. İstanbul: Kronik Kitap.

Şimşek, E. (2000). "Bey Böyrek Hikâyesi'nin Türk Dil Kurumu'nda Bulunan Yazma Nüshası Üzerine", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 321-333.

Uçar, E. (2019). Dede Korkut Anlatmalarındaki Ban Üzerine. *Anasay*, (10), 21-42.

Dede Korkut'taki Bayburd Hisarı

EK

Harita 1. Dede Korkut Coğrafyası